

STUDIE A MATERIÁLY

Předcházet či trestat?

*Problém infanticidia v osvícenské společnosti**

DANIELA TINKOVÁ

*Stála Kačenka u Dunaja, modré očenko utírala
Malovaného synka měla, hodila ho do Dunaja
Jeď synečku, jeď po vodě, a já si půjdem po slobode...*

*...– Kačenko volačí, cos to urobila, žes to nemluvňátko do vody hodila?
– Já sem si myslela, že budu panenku, a věíl mosím sedět v Brně na Špilberku
Ty brněnské zvony smutně vyzvábajú
Že už tu Kačenku kati odvádájú
Z moravských lidových písní*

Magdaléna Pokorná byla dvaadvacetiletá děvečka ze vsi Sobotník u Sobotky. Bylo jí sedm let, když ji teta odvedla do jiné vesnice do služby k čalouníkovi, kde dělala chůvu. Charakteristická kariéra chudého děvčete z venkova – všude pobyla rok, nanejvýš tři. Jednou – kdy, to při výslechu neupřesnila – se seznámila s mladým pacholkem; jak se jmenoval, nevěděla („To já nevím, neb nikdy mi pověděti nechtěl, tolika mně smíchem odbýval... říkali

* Předkládaná studie vznikla na základě 7. kapitoly doktorské disertace Daniely TINKOVÉ, *Déicide, suicide, infanticide*. Crime, péché, folie; la transformation de la conception du „crime“ et le procès de décriminalisation à l'époque des Lumières en France et dans la monarchie des Habsbourg; étude comparée, EHESS, Paris 2002, 572 s.; (Sans berceau et sans sépulture. La question de l'infanticide et de l'avortement, s. 431–559).

mu Vavřinec“) a sliboval jí, že si ji vezme, když mu bude po vůli. Na svatého Václava 1696 v noci, když hospodář ani hospodyně nebyli doma, podlehl jejímu slibům a přísahám. Setkali se ještě dvakrát, ale dívky se zmocnily výčitky a odmítla se s pacholkem nadále stýkat („Pravila jsem jemu, že tak se mnou dobře není“). Přemlouval ji, „říkával, že mně sobě vezme a že mně nepodvede“ a zapřísahal se („aby na něj jasné slunce nesvítilo“). Když však poznal, že jeho další naléhání je marné („když jsem jemu nadále povolná býti nechtěla“), odešel k Velvarům, dal se po svatém Martinu naverbovat k vojákům, kteří tudy maširovali, a pak beze stopy zmizel.

Dívka odešla do jiné vesnice a pak po Novém roce našla službu u Jana Šetlíka v Liběchově. Stížnosti na ni nebyly, „chovala se velmi dobře a nikam do hospody v tom čase nechodila ani co zlého o ní slyšeti bylo“, řekla o ní hospodyně. Také podruhně Anna Šimsová tvrdila, že se Magdaléna chovala „vždycky dobře, jakživo o ní nic zlého nikdy slyšeti nebylo“. Okolí si nicméně začalo šuškat, že je těhotná, ale nikdo se jí na nic neptal a ona sama nikomu nic neřekla. „Kdyby se mně na to ptali, byla bych jim pověděla“, tvrdila později u výslechu. Sám mladý hospodář Šetlík později rozpačitě uvedl, že „na ní ničeho nemerkoval“ a že „takovým věcem nerozumí“. Ani jeho matka – hospodyně – na ní „nic divného nemerkovala“, a to proto, „že vždycky znamená na košilích svého ženského běhu každý měsíc mívala“.

V polovině června, v neděli po svatém Vítu, když šla Magdaléna do stodoly pro seno, přišly na ni bolesti a porodila holčičku. Ve zmatku dítě uškrtila a přikryla slámou.¹ Pak se vrátila do stavení a omdlela na lavici. Hospodářův syn, vyděšený krvavými skvrnami na lavici a na podlaze, přivolal matku, která okamžitě pojala vůči děvečce podezření.² Magdaléna se přiznala ke všemu. „Já jsem sobě myslela, že nemám nic přichystaného na něj a že všude v ošklivosti budu a lidi mně neradi viděti budou, proto sem to udělala“. A dodala: „Když je mně pan Bůh Rozum odňal a nedal mně toho do srdce“. Popřela, že by měla nějakého spoluviníka nebo že by ji někdo naváděl: „To nemohu říci, aby mně kdo navedl (...), než ještě Pan Bůh ode mně rozum odňal a ten zlý duch mně napomáhal“, vysvětlila svůj zoufalý čin a s dojemnou upřímností během výslechu vypovídala, jak od mrtvého dítěte odháněla „s.v. svině“, aby je nepokousaly. Když ji přiměli k tomu, aby

1 Doslovné znění jejího doznání: „Co mám smutná zapírat, pan Bůh všemohoucí ráčíž mně můj přetěžký hřích odpustiti, když jsem jej porodila, bylo živý, a já jsem jej vzala a pupíček mu ukousla a potom prstem hubičku začpala a tak zadusila a zanechala ve stodole.“ SOA Jičín, fond Sobotka 206-II/6.

2 „Tu sem krev spatřil a tatíčkovi pověděl, tatík materi, a materi hned na ní hurtem uhočila a ona se přiznala.“ Tamtéž.

ukázala, kde se tělíčko nachází, „znala se k němu, když jej vytáhla pod tou slámou, vzala jej a vobjímala ho“.

Proces – navzdory celkové transparentnosti důkazů a odevzdané spolupráci obviněné dívky – se táhl poměrně dlouhou dobu – více než čtyři roky. Dne 8. srpna 1701 pak městská rada města Sobotky jménem hraběte Jakuba Heřmana Černína z Chudenic odsoudila Magdalénu Pokornou k smrti stětím. Její tělo mělo být zahrabáno a probodeno kulem. Šlo v podstatě o milost, protože podle litery zákona by byla zahrabána a probodena kulem zaživa.³ „Útraty na Magdalénu Pokornou“ od 17. dubna 1698 do 8. srpna 1701 přišly na 91 zlatých 28 krejcarů, strava za 1219 dní po čtyřech krejcarech činila 81 zlatých 16 krejcarů. Poprava stála šest zlatých.⁴

„Zahubení neřádně nabytého plodu svého“, infanticidium, lze považovat za velice zajímavý a komplexní problém nejen v dějinách kriminality a trestního práva, ale i v dějinách sociálních a kulturních. V první řadě představuje jeden z mála genderově specifických trestných činů (jeho pachatelkou může být výhradně matka novorozeněte) a současně poukazuje na některá specifika postavení ženy z defavorizovaných sociálních vrstev mezi 17. a 19. stoletím, na vztah mezi právními a mravními normami v preindustriální společnosti.

Ještě na počátku 18. století hrozily obviněným ženám tresty, jejichž demonstrativní krutost přesahovala krutost trestů za jiné zločiny proti životu. Na prahu století následujícího byl ovšem trest smrti aplikován na „matkách vražednicích“ jen velice výjimečně a v řadě zemí byl hrdelní trest za tento delikt dokonce de iure zrušen. Slovy právního historika Radbrucha představovalo infanticidium řečeno s nadsázkou „klíčový delikt celé trestněprávní reformy 18. století“.⁵ Kolem něj se soustřeďovala celá řada otázek, které pro-

3 „Jménem a na místě jeho milosti hrab. excel. vysoce urozeného pana pana Heřmana Jakuba Černína, svaté římské říše hraběte z Chudenic, ... atd. My purkmistr a rada nad jmenování jeho V. H. excell. města Sobotky, naproti Magdaléně Pokorné za příčinou zamordování svýho vlastního plodu ... Delinkventky dobrovolné a právně učiněné doznání, jako i examina aneb dotazování, tejto od přísežných lékařův učiněné vyzdvižení a znalecké ohledání mrtvého dítěte, jakožto corpus delicti, neméně i pod přísahou vedených světkův svědectví a všechny jim případnosti, (...) toho všeho bedlivě povážili k právu vynalézáme... Poněvadž Delinkventka Magdaléna Pokorná, kterak svýmu živě na svět vydanému plodu především pupíček ukousla, potomně pak prstem ustíčka zacpala a tak jeho udusila, tudíž pak své nehodně na svět splozené dítě ukrutně zabila (...), právě jest přiznala. Že pro takový těžký přečinění jí za dobrý zasloužilý trest, jiným ale ku příkladu mečem života zbavena, do hrobu vložena a potomně srdce její kulem probodeno, a tak zahrabána býti má, podle práva“. Tamtéž.

4 SOA Jičín, fond Sobotka 206-II/6.

5 Gustav RADBRUCH – Heinrich GWINNER, *Geschichte des Verbrechens: Versuch einer historischen Kriminologie*, Frankfurt am Main 1980.

tínaly síť dobové trestněprávní kritiky: nadužívaný trest smrti, který se jevil neúměrným, nejednoznačnost důkazů, sociální stigma i špatné poměry, které jsou samy jednou z příčin zločinu, otázka „zlé vůle“, represe převažující nad prevencí... Ve druhé polovině 18. století proběhla v intelektuálních a právnických kruzích Evropy diskuse („Kindesmorddebatte“), která přenesla tento fenomén do zcela nového úhlu pohledu. Co podnítilo tuto proměnu a jaké důsledky tato proměna měla? Všední tragédie Magdalény Pokorné z východočeské Sobotky či tragédie Faustovy – Goethovy – Markétky, uzavírající první díl klasického německého dramatu, je citlivým obrazem své doby, která zasazuje tento problém do rámce širších sociálních a kulturních dějin.

Otázka infanticidia se stala v posledních desetiletích relativně přitažlivým tématem, diplomovými a disertačními pracemi v rámci regionálních dějin počínaje a hlubšími sociálními analýzami konče (zejména v anglosaské a německé historiografii, zatímco ve Francii je toto téma stále velice marginální a publikované výstupy spíše materiálově než problémově orientované). Zvýšená atraktivita problémů z dějin kriminality, deviance a „malého člověka“ se zde protнула s „gender“ problematikou a s „women’s history“, kde se vyhledávaným objektem studia staly nejen zákon a justice, zločin a trest, ale i tělo ženy a jeho vnímání, stejně jako postoj k ženám a vztahy mezi mužem a ženou obecně.⁶ Bez souvislosti jistě není ani skutečnost, že ve stejném obdo-

6 Citujme například: Peter C. HOFFER – N. E. H. HULL, *Murdering Mothers: Infanticide in England and New England, 1558–1803*, New York 1984; Mark JACKSON, *Newborn Child Murder, Women, Illegitimacy and the Courts in 18th Century England*, Manchester–New York 1996; Markus MEUMANN, *Findelkinder, Waisenhäuser, Kindsmord; Unversorgte Kinder in der frühneuzeitlichen Gesellschaft, Ancien régime, Aufklärung und Revolution*, Oldenbourg–München 1995; Wilhelm WÄCHTERS-HÄUSER, *Das Verbrechen des Kindesmordes im Zeitalter der Aufklärung, Eine rechtsgeschichtliche Untersuchung des dogmatischen, prozessualen und rechtssoziologischen Aspekte, Quellen und Forschungen zur Strafrechtsgeschichte*, 3, 1973; Otto ULBRICHT, *Kindsmord und Aufklärung in Deutschland*, Stuttgart 1990; Richard van DÜLMEN, *Frauen vor Gericht. Kindsmord in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1991; a řadu článků, především: *Kindsmord als soziales Problem und Thema aufgeklärter debatten im späten 18. Jahrhundert: Ein Beitrag aus Ludwig Schlözers Zeitschrift Briefwechsel meist historischen und politischen Inhalts (1781)*, in: *Quellen zur Geschichte der Frauen*, Band 3, Neuzeit, Herausgegeben von Anne Conrad und Kerstin Michalik, Stuttgart 1999; Otto ULBRICHT, *Kindesmörderinnen vor Gericht. Verteidigungsstrategien von Frauen in Norddeutschland, 1680–1810*, in: *Mit der Waffen der Justiz. Zur Kriminalitätsgeschichte des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1993, s. 54–85; Kerstin MICHALIK, *Vom „Kindsmord“ zur Kindstötung. Hintergründe der Entwicklung des Sondertatbestandes der Kindstötung (§ 217) im 18. und 19. Jahrhundert*, in: *Feministische Studien*, 1994, č. 1; ve Francii pak spíše přehledový článek Yvonne BONGERT, *L’Infanticide au siècle des Lumières, à propos d’un ouvrage récent*, (*W. Wächtershäuser*), in: *Revue historique de droit français et étranger*, 1979, s. 247–259; Benoît GARNOT, *L’infanticide sous*

bí velká část západní Evropy řešila problém legalizace umělého přerušeni těhotenství.

V české historiografii se dosud objevily spíše popisné práce pramenného charakteru zaměřené na „dějiny kriminality“. Cenným přínosem je zejména studie Aleny Šubrtové, vycházející z materiálů lékařské literatury v raně novověkém období.⁷ Zde se budeme snažit pochopit význam tohoto fenoménu na pomezí dějin kriminality, trestní legislativy a kriminální politiky, diskursu „filozofického“ i medicínského, ale i v rámci otázek spojených s postavením ženy a s proměnou genderových vztahů a rolí v přelomovém období 18. století. Pokusíme se o srovnání podmínek těchto sociálních a kulturních změn ve Francii a v habsburské monarchii (zejména s přihlédnutím k materiálu pocházejícímu z prostoru česko-rakouského, francouzského a toskánského).

Infanticidium v tradiční společnosti a raněnovověká kriminalizace

Výraz „infanticidium“ se v kontextu osvícenské Evropy jeví jako anachronismus, ačkoli v lékařském jazyce již existoval. Obvyklý byl latinský výraz *suppressio partu*⁸ a jeho národně-jazykové ekvivalenty, ale ještě koncem 18. století setrvala nejednoznačnost termínů.⁹ Za český pendant lze považovat častěji užívaný výraz „zahubení neřádně nabytého plodu“¹⁰ vedle pojmů „dítkovraždy“ či „dieto-vraždy“, které se naopak blíží dobovému ně-

L'Ancien régime, Historia N° 474, juin 1986; Y. B. BRISSAUD, *L'infanticide à la fin du Moyen-Age*, in: Revue d'Histoire du Droit français et étranger, 1972, s. 229–256; Emily COLEMAN, *L'infanticide dans le Haut Moyen-Age*, in: Annales E.S.C., 1974/2, s. 315 et ss. Nový pohled se zřetelem na vnímání vlastního těla přináší zejména článek Maren LORENZ, *...als ob ihr ein Stein aus dem Leibe kollerte...*, Schwangerschaftswahrnehmungen und Geburtsfahrungen von Frauen im 18. Jahrhundert, in: Körper-Geschichten, Studien zur historischen Kulturforschung, Richard van Dülmen ed., Geschichte, Frankfurt am Main 1996, s. 99–121; Lisbeth TRALLORI, *Kontrolle der Nachwuchsproduktion. Soziologischer Beitrag zur Geschichte der Kindestötung, Abtreibung und Empfängnisverhütung*, Dissertation, Wien 1982.

7 Alena ŠUBRTOVÁ, *Kontracepce, aborty a infanticidia v pramenech k předstatistickému období*, in: Historická demografie 15, Praha 1991, s. 9–46. Viz též Eva PROCHÁZKOVÁ, *Žena a smrt dítěte v soudní praxi raného novověku*, in: SVPP 34, 1994, s. 115–128.

8 Latinský výraz *partus* představuje termín označující jak samotný porod, tak jeho bezprostřední výsledek – plod.

9 V raně novověké Francii existovalo například několik výrazů pro označení vraždy novorozence (sloužící k odlišení od jiných druhů vraždy /jakéhokoli/ dítěte): zejména *recel de grossesse* (celati uteri, zatajení těhotenství) či *suppression de part*, tedy likvidace pouhého „plodu“. Tyto způsoby najdeme například v rejstříku rozsudků pařížského parlamentu z let 1700–1790, Archives Nationales de France, Registre des sentences du Parlement de Paris, Inventaire 450.

10 Někdy mylně interpretované některými historiky – (J. Pánek, E. Procházková) jako záměrný potrat.

meckému termínu Kind(e)smord.¹¹ Například ještě Koldín tento zločin nedokázal exaktně pojmenovat, ani jej výrazněji oddělit od potratu.¹² Teprve v napoleonské Francii nahradila postupně latinizovaná forma *infanticide*¹³ jiná označení a později se rozšířila. Na sémantickou nedostatečnost pojmu *infanticidium* (sémanticky implikující v podstatě zabití jakéhokoli dítěte) poukazovali ve druhé polovině 20. století zejména někteří američtí badatelé, kteří se snažili o prosazení výrazu *neonaticide*. Pro zjednodušení budeme tedy pojmem *infanticidium* označovat vraždu (nemanželského) novorozeněte, zejména vlastní matkou.

Neexistuje kultura ani společnost, která by jistým způsobem neregulovala svou reprodukci a plodnost – ať již prostým ztížením dostupnosti sňatku pro jistý okruh lidí (celibát duchovních či vojáků, problematizace sňatků služebných osob atd.) či legalizací antikoncepce a potratu. Infanticidium lze považovat za jeden z projevů takového maltuziánství před Malthusem. Zdá se, že „vraždění nevinátek“ bylo do značné míry vlastní archaickým a „tradičním“ společnostem, které umožňovaly selektivní likvidaci části potomstva (například dívek nebo mladších dětí v početných rodinách) a těšilo se značné benevolenci.¹⁴ To se týká i společnosti středověké – ostatně

11 Např. „Mord an einem neugeborenen Kind während oder unmittelbar nach der Geburt durch die eigene Mutter und nachfolgender Tatverheimlichung“, *Constitutio Criminalis Theresiana*, Art 87, § 8–9.

12 „Také zabíjí ta, kteráž plod ze sebe vyhání, neb týž plod jakýmž pak koli způsobem v sobě udušuje a mrtví. Též, kteráž do záchodu, do studnice aneb jinam svůj plod mece a hází“, in: *Práva městská Království českého a Markrabství moravského od Pavla Kristiána z Koldína*, ed. Josef JIREČEK, Praha 1876, s. 326, art. N XXXV/III.

13 Z klasických francouzských právních znalců 18. století užívá tento termín pouze Muyart de Vouglans (*Les Loix criminelles de France*, Paris 1780, s. 177n.). Stejně jako Diderotova Encyklopedie (Stuttgart 1966, díl H-It, s. 699), i on však pod tímto pojmem rozumí vraždu jakéhokoli dítěte a kýmkoli. Ostatní právní autority důsledně uvádějí „suppression de part“.

14 Viz např. William Graham SUMNER, *Folkways. A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores and Morals*, Boston 1906, s. 117, 308. Ještě ve středověku dominuje spíše ochrana dítěte (plodu) i matky (encisium označovalo násilný potrat způsobený třetí osobou, který měl někdy za následek i zahubení matky). Je to tedy ochrana plodu před cizí osobou, nikoli před vlastní matkou. I v případě vraždy novorozence matkou například kanonické právo ukládalo při prvním provinění ryze duchovní tresty, teprve recidiva implikovala předání světské moci. Sálské zákony stíhaly vraždu na novorozenci pouze vyplacením wehrgeldu ve výši 100 solidů, což představovalo šestinu poplatku za dospělého jedince staršího 12 let. E. Coleman usuzuje na praktikování selektivní infanticidy novorozených dívek v raně středověké Paříži na základě rozborů polyptychu od Saint-Germain-des-Prés z 9. století, který manifestuje značnou nadpopulaci novorozených chlapců, Emily R. COLEMAN, *L'infanticide dans le haut Moyen-Age*, in: *Annales E.S.C.*, 1974, N° 2, s. 328.

ještě v Čechách 14. století se řešila právní otázka, má-li být infanticidium spáchané vlastní matkou stíháno či nikoli.¹⁵ Někteří renomovaní historikové rodiny včetně Philippa Arièse dokonce předpokládali, že cosi jako „tichá“, poloumyslná infanticida bylo známo „premaltuziánským“ početným rodinám ještě v raném novověku.¹⁶ A co si myslet o původu značného počtu neidentifikovaných mrtvolek novorozenců či ještě nedozrálých plodů, které byly v 18. století přinášeny z celé Paříže do márnice pařížského soudu

15 „Quod ipsa mulier non esset aliquo modo punienda ex eo, quod, cum infan-tem gemisset et proprium ius in eum habuisset, ipsum perimere potuit et necare; quilibet enim in re sua, quod ei placet, facere potest,“ in: Rudolf RAUSCHER, *Usmrcení člověka v českém právu zemském*, Bratislava 1927, s. 31.

16 Podle W. Wächtershäusera představují odhalená infanticidia pouze špičku ledovce: kvůli nesnadnosti odhalení zůstala většina skryta před veřejností. W. WÄCHTERS-HÄUSER, *Das Verbrechen des Kindesmordes*, passim. Naopak O. Ulbricht hypotézu o nesnadném odhalení infanticidia odmítá. O. ULBRICHT, *Kindsmord und Aufklärung in Deutschland*, passim. Oba dva badatelé ovšem berou v úvahu výhradně infanticidia odhalená. Můžeme se ptát, zda ony chudé svobodné matky, s nimiž se setkáváme před soudními tribunály, jednající v situaci takřka naprosté opuštěnosti, a tudíž snadno odhalitelné, nepředstavují pouze zlomek provinilců. Kolik novorozených dětí mohlo zahynout v nitru domácností za tichého souhlasu a soustředění sil rodiny, aniž zanechaly nejmenších stop? Philippe Ariès se domnívá, že „nápomoc přírodě ke zmizení bytostí sotva nadaných dostačující existencí nebylo přiznáno, ale nebylo ani nahlíženo s hanbou“. Takové jednání podle něj „tvořilo součást jednání morálně neutrálního, zavrženého etikou církve i státu, ale praktikovalo se v tajnosti, v polovědomí, na hranici vůle, zapomnění, neobratnosti“, Philippe ARIÈS, *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien régime*, Paris 1960, 1973, Préface; François Lebrun zjevně sdílí tento názor, když hovoří o „hlubokém významu jistého počtu velmi běžných praktik“, týkajících se novorozence. Má na mysli například překvapivou rychlost, s níž byli novorozenci přinášeni do kostela ke křtu „v nebezpečí smrti“, či umísťování u kojné, případně zvyk nechat spát nejmenší děti ve stejné posteli s rodiči, což mívalo často za následek udušení. Právě v této absenci či nedostatečnosti základních obezřetností v ohledu k novorozenci spatřuje Lebrun víceméně vědomou strategii sledující nicméně „mysl přirozeného výběru“ a limitaci počtu dětí v rodinách, François LEBRUN, *La vie conjugale sous l'Ancien régime*, Paris 1975, s. 152–153. Lawrence Stone tvrdí, že infanticidium způsobené (polo)vědomou nedbalostí či formou odložení do nalezince, které předurčuje novorozence k takřka jisté smrti, představuje nejdůležitější prvek v limitaci počtu členů v chudých rodinách preindustriální Evropy, kde byly potrat i antikoncepce jen stěží myslitelné. Lawrence STONE, *Family History in the 1980s*, in: Theodore K. Rabb – Robert I. Rothberg (edd.), *The New History, The 1980s and Beyond*, s. 51–87, s. 59. Ostatně, v roce 1660 si prý generální vikáři stěžovali svému představenému, že se jim za rok vyzpovídalo víc než 600 žen z toho, že zahubily svůj plod či novorozence, Alfred FRANKLIN – Arlette FARGE, *La vie privée d'autrefois, les Parisiens aux XVIIe–XVIIIe siècles*, Paris, 1973, s. 59. Mireille Lagetová je přesvědčena, že neexistují volnější hranice než ty, které dělí nevyhnutelnou smrt novorozence od smrti způsobené nedbalostí či dobrovolným zahubením: Mireille LAGET, *Naissances. L'accouchement avant l'Age de clinique*, Préface de Philippe Ariès, Seuil 1982, s. 298–299.

Châtelet a o nichž jsme našli záznamy ve zprávách soudních lékařů při tomto soudním dvoře?¹⁷

Navzdory tomu spatřovala christianizovaná Evropa v infanticidiu zvláštní odium, cosi jako „otcovraždou naruby“. Vražda vlastního novorozeněte, násilná destrukce nejintimnějšího pouta, jaké může – v pojetí dnešního člověka – existovat mezi dvěma lidskými bytostmi, je ovšem obvykle již sama důsledkem jiného provinění, tělesného hříchu, který je sám o sobě trestně postižitelný, provázený hanbou a jehož stopa má být zahlazena.

Barokní, potridentská zbožnost i úloha, již přikládala spáse duše, zřejmě ovlivnila i první jasně definované zákony postihující vraždu novorozeněte matkou trestem smrti ve ztížené formě. Církevní autority se shodly na augustinském stanovisku, že Adamův hřích pošpinil veškeré potomstvo a jediným lékem může být pouze křest. Dvojí zločin infanticidia je tedy strašnější o to, že se nespokojí s usmrcením těla jako obyčejná vražda; duše nevinného nekřtěňátka je odsouzená k věčnému bloudění jako duše sebevrahova, odchází do limbu, zbavena naděje na spásu, vystavená temným silám Dábla.¹⁸

Již *Constitutio Criminalis Carolina* (1532)¹⁹ hrozila trestem zahrabání zaživa a probodení kůlem (Pfahlen). Pro případ, že by ovšem odsouzená propadla přílišnému zoufalství, které by mohlo uvést do záhuby i její duši, umožňovala Carolina zmírnění trestu „pouhým“ utopením.²⁰ Za zmínku stojí jeden výjimečný charakter tohoto článku – nevztahoval se obecně na celou populaci jako většina zákonů, ale kriminalizoval *expressis verbis* jedinou kategorii: svobodné či ovdovělé ženy. Tento článek inkorporovala řada německých teritorií včetně habsburského a v podstatě doslova jej převzal i Pavel Kristián z Koldína do své sbírky městského práva (1579).²¹ V Dolních Rakousích bylo zahrabání zaživa oficiálně nahrazeno stětím (s následným zahrabáním) až Ferdinandem z roku 1656.²² V českých zemích došlo k podobné úpravě až josefínským zákoníkem z roku 1708.²³

17 Tak například pro rok 1774 jsem napočítala 12 tělíček novorozenců (8 chlapců, 4 dívky), AN Y 10642, pro rok 1780 jsem napočítala 10 tělíček (8 chlapeckých, 2 dívčí), AN Y 10642, a pro rok 1790 14 (8 chlapců, 6 děvčátek), AN Y 10644.

18 Bylo to během 6. zasedání z června 1546; Hubert JEDIN, *Il Concilio di Trento*, Brescia 1982, vol. I–IV, il decreto sul peccato originale, s. 147–193.

19 Teoreticky platná pro celou Říši a stala se modelem pro regionální zákoníky.

20 *Constitutio Criminalis Carolina*, § 131.

21 Pavel Kristián z KOLDÍNA, *Práva městská*, art. N XXXV, s. 326.

22 *Constitutio Criminalis Ferdinanda*, art. 67, Leopoldina, art. III, 9.

23 *Jeho Milosti Římského Císaře, etc. Josefa prvního, ... Nové právo Útrpné a Hrdelní pro Království České...*, Praha 1708; (*Constitutio Criminalis Josephina*), art. XIX, § 10.

Cestou milosti byly ovšem tresty zahrabání nahrazovány stětím již před proklamací Josefiny, jak o tom svědčí řada rozsudků kriminálních soudů. Stejný trest zůstal zachován v *Constitutio Criminalis Theresiana* z roku 1769; nápadně rozsáhlý článek věnovaný infanticidii (*Kindesmord*, Zhubení neřádně nabytého plodu) je zde detailně rozpracován.²⁴ Důraz kladený na absenci křtu jako přitěžující okolnosti je zde markantní.

Obava o osud nekřtěňátka i zvýšená péče o duši ostatně nutně směřovaly k důslednější ochraně lidského života ještě před narozením. I násilný potrat byl tudíž v raném novověku kriminalizován a trestán mečem (v habsburské monarchii spolu se zločinem kastrace a zbavení plodnosti.²⁵ Oproti právu středověkému se do zorného úhlu represe dostává sama potenciální matka.

Novověké legislativní texty 16.–18. století připouštěly několik polehčujících okolností, v jejichž důsledku se justice mohla spokojit s tělesným trestem a následným pokáním. Jednu z nejdůležitějších²⁶ polehčujících okolností, která si zaslouží pozornost, představovaly forma a zralost plodu. V první řadě bylo důležité vědět, zda byl zárodek „animatus“ či „non animatus“ – jinými slovy, zda již „žil“. Česko-rakouské texty uváděly jako hranici „polovinu těhotenství“ mezi početím a porodem a dobová evropská judikatura většinou přejímala hipokratovský model, podle něhož duše vstupuje do těla 40. den po početí (někteří autoři připouštěli 80. den u děvčátek).²⁷ Důležitý polehčující faktor představovala i otázka, zda usmrcený zárodek nebyl „proti povaze a tvaru lidskému“:²⁸ tato výjimka vycházela pravděpodobně z tradiční víry, že monstra, mrzáčci, nemají duši, že takové bytosti byly počaty od démona.²⁹ Jejich usmrcení tedy nebylo kladeno na stejnou váhu jako usmrcení zdravého zárodka.

24 *Constitutio Criminalis Theresiana, oder der Römisch-Kaiserlichen zu Hungarn und Böheim etc. Etc. Kgl. Apost. Majestät Mariä Theresiä, Erzherzogin zu Österreich etc. Peinliche Gerichtsordnung*, Wien 1769; česká verze: *Římské Císařské v Uhřích a Čechách, etc. etc; královské apoštolské Milosti Marie Terezie Arcikněžny rakouské...*, hrdelní právní řád, Wien 1769, art. 88.

25 *Ferdinanda*, 1656, art. 67; *Leopoldina*, 1675, art. III, § 9; *Josephina* (1707–1708), art. XIX; *Theresiana* 1768, art. 88; *Říšská Carolina* ovšem ještě hrozí utopením.

26 Kromě neúčinnosti užitého abortiva, absence zlého úmyslu a nevědomosti provinilé osoby o těhotenství oběti.

27 Tato mezní doba ovšem připouští jisté variace i u dobových autorit, jaké představovali někteří francouzští juriskonsulti; Daniel JOUSSE (*Traité de la justice criminelle en France*, 1771, 4 vol., díl IV, s. 21) považuje za rozhodující 40. den bez rozdílu pohlaví, zatímco ROUSSEAUD DE LA COMBE (*Traité des matières criminelles*, 1751, 6 éd., Paris 1769) situuje tento moment mezi 30. a 40. den.

28 *Constitutio Criminalis Theresiana*, art. 88.

29 Pierre DARMON, *Le mythe de la procréation baroque*, Paris 1981, passim.

Dobová judikatura i současná historiografie kriminalizaci i obecné zpřísnění postihu potratu i infanticidia často zdůvodňovala zvýšeným nárůstem tohoto druhu trestné činnosti právě od sklonku středověku – a „uvolněním mravů“. Naskytá se ovšem otázka, zda to nebyly spíš naopak reformační a potridentské snahy o sociální a mravní kontrolu a disciplinaci, které zesílily represí nežádoucích forem mimomanželského spojení, kriminalizovaly nemanželské těhotenství a tím současně vyloučily ze společnosti („kul-pabilizovaly“) svobodné matky i levobočky (ve středověku relativně akceptované), na něž tak dolehla celá řada sankcí právních (skutečným trestem počínaje a legální diskriminací konče) i mravních (odsudek v očích „etablovaných“ sociálních struktur).³⁰ Novověké úsilí o vykořenění infanticidia bylo tedy provázáno zvýšeným tlakem mravnostním (připomeňme jen tereziánské „komise cudnosti“ – *Keuschheitskommissionen*).

Strategie výslechu – tělo jako svědek i žalobce

Hlavní osobou dramatu byla samozřejmě vlastní matka zahubeného dítěte: na ni dopadala nejen hlavní tíha podezření, ale i trestu. Přesto nelze zanedbat ani roli spoluviníků, kteří se často rekrutovali z jejího nejbližšího okolí. Milenec–otec dítěte, porodní bába („andělíčkářka“), rodiče či jiní příbuzní (od tet až po vlastní starší děti) tu v některých případech aktivně napomáhají v rámci rodinné solidarity nebo ve snaze o zahlazení rodinné hanby. Jejich spoluvina osciluje mezi pouhým nabádáním a skutečnou aktivní účastí.

Problém spoluviny nebyl ve starém právu obecně příliš propracován a komplikové, ve většině případů, vyvázli s nesrovnatelně mírnějším trestem než hlavní vinice – i proto, že míra jejich viny byla (výrazně právě v případě infanticidia) těžko dokazatelná. Výslechy obžalované, jejího milence, kompliců i svědků, stejně jako strategie tohoto výslechu, se v čase vyvíjejí. Tereziana nabízí ve 4. paragrafu 88. článku detailní „Fragenkatalog“ upřesňující, jakým způsobem se má u výslechu postupovat.³¹

³⁰ K diskriminaci ilegality viz například Peter LASLETT – Michael MITTERAUER, *Ledige Mutter*, Mnichov 1983; Peter BECKER, *Leben und Lieben in einem kaltem Land*, Innsbruck 1988; Jean-Louis FLANDRIN, *L'attitude à l'égard du petit enfant et les conduites sexuelles dans la civilisation occidentale/structures anciennes et évolution*, Annales de démographie historique, in: J. Flandrin, *Les amours paysannes, XVIe–XIXe*, Folio, Histoire, Gallimard, 1975, 1993; Marie-Claude PHAN, *Les amours illégitimes, histoires de séduction en Languedoc (1676–1786)*, Toulouse 1986; Claude GRIMMER, *La femme et le bâtard, Amours illégitimes et secrètes dans l'ancienne France*, 1983.

³¹ *Constitutio Criminalis Theresiana*, § 88, art. 4. V tereziánském systému se jako hlavní symptomy zakládající vážné podezření proti svobodné ženě „považované za pannu“ považují tyto: 1. Byla-li viděna s neobvykle velkým břichem; 2. neměla-li po dosti dlouhou dobu menstruaci; 3. žila-li v nemravnosti (Unzucht) a poté se nějakou

Extrémní přísnost trestněprávních předpisů lze vysvětlit částečně i vědomím, že tyto delikty jsou nesnadno odhalitelné i špatně dokazatelné. Z tohoto důvodu zavedly některé země systém „legálních důkazů“, které umožňovaly odsouzení na základě souhry nepřímých indicií, jež představují především a) samotná existence *corpu delicti* (mrtvé tělo dítěte), b) stopy po porodu u podezřelé ženy a c) skutečnost, že nalezené dítě bylo nepokřtěno a pochováno bez křesťanského pohřbu.³²

Jak takový zločin vůbec vyšel najevo? Byl skutečně tak těžko odhalitelný a dokazatelný, jak tvrdila dobová judikatura? Ano i ne. V relativně málo anonymním prostředí (většinou venkovském spíše než městském) unikla „pobledlá“, „zesláblá“ dívka – často zanechávající za sebou krvavé stopy – pronikavým pohledům svého okolí jen stěží. Tím spíše, že její těhotenství zůstalo jen zřídka utajeno, zejména před ženskou částí populace, která si bedlivě všímala toho, zda mladé děvče z domu chodí prát prádlo se „znamením svého běhu“. Jednoho dne pak obvykle vyšlo najevo, že dívka ztratila svůj „těžký život“ a nedlouhé pátrání většinou přineslo výsledek, dětské tělíčko. Jindy byla naopak nejprve nalezena dětská mrtvolka – ve studni, v potoce, na hnojišti či v latríně, v zahradě, pohozená nebo narychlo a ve zmatku zakopaná – a podezřelá „matka“ většinou nebyla daleko.

Každý zločin je ovšem potřeba dokázat. Infanticidium je však ve většině případů zločin solitérní a svědectví sousedů a příbuzných o stavu či podezřelém chování mladé ženy přinášejí pouze nepřímé důkazy. Ty hlavní poskytuje soudu sama obviněná žena: v první řadě své vlastní tělo. V Čechách vede vyšetřování rychtář, báby ohledají obviněnou ženu a stanoví, zda porodila (mléko v prsou, vzhled břicha a vnitřních orgánů...). Ohledá-

dobu skrývala a když se znova objevila, nebyla s to dát uspokojivé vysvětlení o svém zmizení. K užití tortury bylo třeba, aby porodní báby potvrdily, že obviněná porodila a že v okolí místa, kde bylo nalezeno mrtvé dítě, žila nějaká žena v necudnosti. Tereziana uvádí i indicie na soudní postih potratu (které nenajdeme ve Francii). Vážné podezření je tedy v případě, že se těhotná žena chová způsobem, který připomíná abortivní úmysly (abortivní nápoje či léky, podezřelé nadužívání pouštění žilou, stahování pasu, nošení těžkých předmětů atd.), zvláště když se k takovému jednání odhodlává v tajnosti. Tamtéž, art. 88, § 1–6. Týž paragraf se ostatně vztahuje i na manžele či otce, kteří přehnaně krutým způsobem trestají své těhotné ženy či dcery, čímž mohou vyvolat potrat.

32 Ve Francii zavedl edikt Jindřicha II. z roku 1556 „legální důkazy“ připouštějící trest smrti pro ženu, která zatajila porod i těhotenství a jejíž dítě bylo nalezeno mrtvé, viz Jean-Baptiste DENISART, *Collection de décisions nouvelles et de notions relatives a la jurisprudence actuelle*, 3 vol., Paris 1768, V° GROSSESSE, a s. 582, případně FOURNEL, *Traité de séduction*, 1781, s. 363. Podobně v Anglii dekret z roku 1624 usnadňuje proceduru a odsouzení podezřelých žen, viz např. Mark JACKSON, *New-born Child Murder*, s. 4.

ní však představovalo poměrně delikátní záležitost, kterou zjevně nařizoval soud pouze v případě velmi vážného podezření.³³ Báby nebo lékaři současně prohlédnou dítě, zda bylo „došlé“ (za hlavní kritérium platily nehtíčky a vlásky, často se za životaschopné považovalo dítě narozené v 7. měsíci) a stanoví příčinu smrti. Jako hlavní důkaz o živorozenosti sloužila hydrostatická (pneumonální, lumbální) docimásie,³⁴ ač již v té době kritizovaná.

Kruté matky, nešťastné matky?

Kdo byly tyto ženy a dívky, které dobová judikatura líčí jako „nelidské, zvrhlé matky“, „mères perverses“, „mères dénaturées“? Jak vypadala reálná aplikace zákonných trestů před různými soudními instancemi? Kdo byly obviněné ženy a kolik jich bylo? Pokusila jsem se o srovnání pařížského Châtelet de Paris (a odvolacího Parlement de Paris), českých městských soudů a pražského apelačního soudu a florentského Supremo tribunale di Giustizia. Dá se říci, že před pražskou i pařížskou apelací šlo o relativně častý delikt (zejména v Paříži lze napočítat asi 6 procesů ročně,³⁵ v Praze představovala infanticidia více než polovinu trestných činů proti životu),³⁶

33 Že bylo „ohledání“ považováno – například v toskánském prostoru – za zvláště ponižující, a tudíž nepřijatelné, dokazuje kupř. případ Maddaleny Pazzi (1788) obviněné z vraždy novorozeněte nalezeného v polích poměrně daleko od jejího bydliště. Přestože soudci původně odmítli nařídít ohledání „vždy urážlivé“ s ohledem na její „čest“, nakonec svolili. Nejednoznačnost výsledku vedla ostatně k dívčině osvobození. ASF, STG, Filza 1126, n° 362. Ve Francii si v roce 1761 vymohla na prokurátorovi a soudcích městečka Courcelles veřejnou omluvu za „urážku na cti“ rodina mladé dívky, která byla ohledána, protože se šířily falešné fámy o jejím údajném těhotenství. Otázka oprávněnosti takového zásahu se poté řešila v ústřední komoře Pařížského parlamentu, BNF, Mss Français, Grossesses celées, Ms Français 21 625; microfilm 9634.

34 Spočívala v ponoření plic novorozence do džberu s vodou: pokud vyplavaly, soudilo se, že je nadnesl vdechnutý vzduch (tj. že se dítě narodilo živé) a pokud klesly ke dnu, soudilo se, že se dítě narodilo mrtvé. Tato praxe byla ovšem již od konce 17. století zpochybňována profesory z německých univerzit, kteří upozorňovali na to, že například i počínající rozklad způsobuje uvolňování plynů a také pokusy matky o oživení dítěte dýcháním do úst mohou plíce naplnit vzduchem.

35 Mám na mysli 746 osob obviněných ze suppression de part, recel de grossesse či avortement mezi lety 1700–1790, přičemž potrat představuje pouze velice marginální jev. Archives nationales de France, Inventaire 450.

36 Na základě ortelních manuálů pražského apelačního soudu (česká řada) jsme pro léta 1740 až 1783 napočítali celkem 180 případů, přičemž jiná homicidia jich čítají 145. SUA, Apelační soud, Ortelní manuály.

Mezi lety 1700–1790 se před pařížským parlamentem ocitlo více než 800 osob obviněných z infanticidia, potratu, zatajení těhotenství nebo odložení dítěte. Pro samotné infanticidium bylo souzeno na odvolání přes 750 jedinců, z toho většinu tvoří ženy a dívky mezi 20–30 lety, převážně neprovdané či ovdovělé. Inventář 450.

pouze ve Florencii jde o jev marginální.³⁷ Domnívám se, že sociální tlak na svobodné matky souvisel s aplikací postihu smilstva. V Toskánsku se postihovalo pouze smilstvo (svod) ze strany muže, který byl nucen svedenou těhotnou dívku buď pojmout za manželku nebo finančně odškodnit, pak ve Francii bylo smilstvo beztrestné a svobodná matka byla v naprosté izolaci. V Čechách – v tradici germánského práva – bylo smilstvo až do poloviny 18. století postihováno u mužů i žen prakticky rovným dílem.

Co se samotného infanticidia týče, obvykle se jednalo o fenomén venkovský, který postihoval nejčastěji ty nejvíce defavorizované vrstvy ženské populace.³⁸ Mezi hlavní obviněné – teď se opírám o své výzkumy z resortu pařížského parlamentu, ale jde o jev obecnější – patřily většinou ženy neprovdané (méně už vdovy a výjimečně ženy vdané) z nejnižších sociálních vrstev (dělnice, nádenice, služky, děvečky, často z textilního průmyslu /švadleny, vyšíváčky.../), jejichž průměrný věk se pohyboval mezi 20–30 lety.³⁹

37 Před Supremo Tribunale di Giustizia ve Florencii bylo souzeno v letech 1762–1781 134 infanticidií a 34 potratů (oproti 699 homicidiím různého druhu; jde tedy asi o jednu pětinu). Archivio di Stato di Firenze, Supremo Tribunale di Giustizia, ASF, STG, Appendice, Fol. 61, ins. 19, Tavola dei delitti e delle pene, Granducato di Toscana. V následujícím období 1782–1808, jsem napočítala 71 procesů s infanticidii na 17 121 procesů a 27 011 obžalovaných osob obecně. ASF, STG, Appendice, Fol. 61, ins. 19, Tavola dei delitti e delle pene, Granducato di Toscana. Mezi lety 1782–1790 – 26 případů (STG, Filza 2190), mezi lety 1791–1799 21 případů (STG, Filza 2191), mezi lety 1800–1808 24 případů (STG, Filza 2192).

38 Výsledky z českých městských a vrchnostenských soudů jsou poměrně detailní, co se týče profesní minulosti obviněných, které často uvádějí celou řadu následných forem služby tak, jak se střídaly prakticky od dětství obviněné ženy. Nabízejí tak cenný materiál ke studiu způsobů a organizace práce i k formám profesní migrace venkovského proletariátu v tradiční společnosti. Poměrně dobře jsou v českých prameňech (fondech městských a vrchnostenských soudů) zachyceny i rodinné podmínky obviněných žen. Z výsledků se dovídáme nejen jména a profese rodičů, ale také jména a počet sourozenců, často s uvedením věku a informace o tom, kteří z nich jsou ještě naživu a zda s nimi obviněná stále udržuje styky, což umožňuje alespoň částečnou rekonstrukci „afektivního světa“, v němž se mladá žena pohybovala. Skutečnost, že velká většina obviněných žen a dívek je osiřelá nebo opustila rodičovský dům v relativně raném mládí a odešla za službou do jiné (byť nepřliš vzdálené) vesnice, je důležitá.

39 Ve fondech Pařížského parlamentu (1700–1790) je „povolání“ uvedeno pouze u necelé poloviny případů; výrazně zde převažují osoby kvalifikované jako služebné či děvečky (téměř 40 %), po nichž následují ženy zaměstnané v textilním průmyslu (přadleny a švadleny), dělnice a nádenice. Jiné profese (vinařka, obchodnice či, na druhé straně, žebračka) se vyskytují jen velice zřídka. Archives nationales de France, fondy Parlement de Paris, Registres de sentences 1700–1790 (Inventář 450). Před kriminálním soudem ve Versailles bylo mezi lety 1792 a 1810 obviněno 23 žen, mezi nimiž můžeme napočítat 5 služebných, 5 dělnic v textilním průmyslu (2 fileuses, 2 švadleny, 1 krajkářka), 1 vinařka, 1 žena kvalifikovaná „sans état“, zbylé žily u otce, který je živil.

O jejich partnerech víme z dochovaných výslechových protokolů relativně málo, většinou šlo o „příležitostné lásky“ mezi čeledí (často z doby masopustu či dožinek, jak o tom svědčí výpovědi i data narození nešťastných dětí), o (relativně časté) projevy zneužití (zvláště služebných dívek) od zaměstnavatele či jeho syna (relativně často byly za svůdce označovány osobou duchovní),⁴⁰ méně o důsledky znásilnění.⁴¹ Zatímco francouzské vyšetřující soudce zajímal eventuelní otec usmrčeného dítěte pouze tehdy, pokud připadal v úvahu jako spoluviník na vraždě (smilstvo se zde již nepostihovalo), z Čech máme o partnerech obviněných žen bližší informace, snad právě díky snaze o účinný postih smilstva, který, na rozdíl od Francie, dopadal na obě pohlaví bez rozdílu.⁴² Náhodný charakter schůzek, nenaplnitelnost vztahu v manželství tak dokreslovaly tíživou sociální situací svobodné matky. Podrobné informace o obžalované najdeme ostatně i u svědků, včetně informací o její mravnosti, zda věděli o jejím těhotenství, o okolnostech vraždy. Zní možná překvapivě, že většina obviněných dívek se těšila dobré pověsti a jejich okolí dost často o jejich stavu nevědělo nebo se nechalo přesvědčit jejich zapíráním.

Další okruh zajímavých problémů, který nám otvírají akta kriminálních soudů v procesech s infanticidii, jsou informace o vnímání a průběhu těhotenství a narození. Jak obviněná sama poznala, že je těhotná, komu se s tím svěřila, kdy poprvé ucítila dítě (tím se často určovala délka těhotenství), jak a proč svůj stav skrývala? Důležité jsou i nepřímé dotazy vyslychajících po případných abortivních praktikách (například zda nenosila těžká břemena nebo nepožila nějaký nápoj, který by jí vrátil „měsíční běh“...). Zdá se, že abortivní schopnosti některých rostlin (svlačec, routa atd.) byly mezi venkovskou populací relativně známy, jakkoli obviněné ženy zdůvodňují jejich užívání dvojznačnou odpovědí, že „jen“ chtěly, aby

40 Méně často bylo infanticidium důsledkem incestu nebo adulteria, i takové případy se ovšem ve všech třech studovaných regionech vyskytují.

41 Ty se ovšem dokládají těžko. G. Vigarello ve své monografii o znásilnění tvrdí, že znásilnění bylo ve venkovské preindustriální komunitě víceméně tolerováno a zneužité dívky byly svým okolím považovány za zneuctěné, proto se nijak nesnažily takovou nehodu ventilovat před justicí, která jinak velmi váhala aplikovat na násilníkoví hrdelní trest předepsaný právem, Georges VIGARELLO, *Histoire du viol*, Paris 1998, s. 13, 24.

42 Vyšetřující soudci se často s morbidní přesností dotazovali na formu a trvání vztahu, ale i na to, kolikrát a kde byl tento „ohavný a smilný skutek“ spáchán, přičemž roli hrálo i časové rozlišení (den všední – den sváteční). Byly ovšem i případy, kdy se vztah blížil promiskuitě a kdy obviněná dívka byla označena za necudnou a kdy sama nedokázala určit, kdo je otcem dítěte. Někdy šlo o (i déletrvajícím) vztah mezi služebními osobami, které byly z pretencí na stav manželský v podstatě právně vyloučeny z důvodů zejména ekonomických.

„se jim navrátily červené květy“. Jistě věděly i to, že tento účel může splnit i fyzická námaha či pouštění žilou (vyvozovalo se tak ze zkušenosti spontánních potratů venkovských žen?). Zatímco v Čechách dominují abortivní způsoby „mechanické“, ve Francii jsem se setkala především s užíváním bylin či pouštěním žilou pod záminkou „léčby“.

Jen zřídka se dívky samy odhodlaly v případě pochybností jít konzultovat nějakou porodní bábu. Řada z nich nepřestala během výslechů tvrdit, že netušila, že je těhotná. Buď proto, že údajně již mnohem delší dobu nemenstruovala, nebo naopak tvrdila, že menstruace nikdy neustala, případně se tvářila, že svůj čas čekala později a porod je překvapil. Toto jsou také nejčastější argumenty, jimiž se dívky snažily vyhnout obvinění i odpovědi na otázku, proč se tohoto činu dopustily. Až na výjimky takřka všechny považovaly za jasné indicie těhotenství buď absenci menstruace nebo pohyby dítěte.

Další obviněné ženy přiznaly, že své těhotenství skrývaly, ale tvrdily, že tak hodlaly činit pouze do doby, než se přiblíží jejich hodinka, kdy hodlaly odejít diskrétně slehnout buď k rodičům (zejména v Čechách) nebo do velkého města, kde byla šance dítě odložit (hlavně v Ile-de-France). Unikání před pohledy zejména ženské části populace bylo jistě velmi problematické, především na venkově. Samy obviněné, někdy i svědkyně vypovídají o řadě drobných „lstí“ jako přehrnování šatů přes břicho, monology o „vodnatelnosti“ či předstírání menstruace. Některé dívky demonstrativně nosily prát šaty některé své družky, když měla své dny, „aby ženské viděly“, protože právě pravidelné praní krvavého prádla (či naopak jeho absence) hrálo v ženské komunitě, která se pravidelně stýkala například u prádelny, roli indicie o těhotenství některé z jejího středu.⁴³ Smrt dítěte pak tyto zdánlivě „nevědoucí“ ženy často připisovaly „náhlému“ pádu při nečekaném porodu či vykrvácení či prochladnutí z důvodu opominutí základní péče, kterou „neznaly“ (nezavázaná pupeční šňůra je klasickým příkladem). V každém případě se většina z nich snažila maximálně popřít svou účast na vražedném činu a nejčastěji se uchýlovala k „nešťastné náhodě“ či ještě častěji k tvrzení, že se dítě narodilo mrtvé, což představovalo často tvrdý oříšek pro soudní lékaře i porodníky. Cizí a úmyslné zavinění bylo problematicky dokazatelné i u udušení, které představovalo nejčastější formu vedle utopení.

43 Veronika Kalafousová (1797) se přiznala, že když hospodář zabil tele, namočila svou košili v telecí krvi a pak ji ukazovala, aby bylo vidět, že „měla svůj čas“, SOA Třeboň, VS Protivín, V BC 3, pc 13. Marguerite-Hélène Buissonová (1810) z versailleského kraje používala ke stejnému účelu povlečení a prádlo jiné služebné, Constance, s níž sdílela lůžko. AD Yvelines, 42 L 15, N° 63.

Tvrzení o mrtvě narozeném dítěti bylo také argumentem, proč většina žen dítě nepokřtila (což měla být přitěžující okolnost dokazující „zlý úmysl“), protože křest na mrtvém by byl svatokrádežný čin. Zatímco v Toskánsku tato otázka v podstatě nikdy nebyla kladena, v pařížské oblasti na ni všechny ženy odpovídaly záporně.⁴⁴ Pouze v Čechách jsem se setkala s několika případy, kdy obviněné ženy vypovídaly, že své dítě před smrtí pokřtily.⁴⁵

Nezřídka ovšem překvapí i nesmírně drastická a krutá forma, jakým bylo dítě sprovozeno ze světa a tělíčko často i fyzicky zlikvidováno (venkovské ženy věděly, že například prasata stráví všechno a nezůstane ani kost). Je otázka, zda obzvláštní krutost některých obviněných svědčí o zvláštní nečitelnosti, nebo spíše o extrémním zmatku v extrémní situaci.⁴⁶

Obranné strategie obviněných žen často prozrazují nesmírnou naivitu, která nicméně budí otázku, co vlastně tyto vesnické dívky – valnou většinou prvorodičky žijící od dětství mimo rodinné prostředí, skutečně věděly o svém těle, o těhotenství, o porodu – vždyť panna neměla k takové události přístup! Co se na venkově vědělo o „nepopiratelných“ indiciích těhotenství či o době jeho trvání, o způsobech, jak těhotenství přerušit?

A jak své jednání zdůvodňovaly ty z nich, které se ke svému činu přiznaly? Většinou mluvily o „hanbě“, strachu z trestu, obav z propuštění ze služby (skutečně byly případy, kdy se dívka uchýlila k infanticidě ve chvíli, kdy byla propuštěna z práce kvůli svému těhotenství), strach z bídy i opovržení. Některé uvedly, že se vůbec nepamatují, jak se „to“ stalo, že jim Bůh vzal rozum a když se vzpamatovaly, dítě bylo mrtvé.⁴⁷

44 Y. B. Brissaud však ve svém článku o infanticidě v 15. století například uvádí, že většína obviněných děti pokřtila a často jim dala i jméno. Y. B. BRISSAUD, *L'infanticide à la fin du Moyen-Age*, in: *Revue d'Histoire du Droit français et étranger*, 1972, s. 229–256.

45 Veronika Kalafousová tvrdila, že svému dítěti „udělala křížek“, stejně tak čtyřicetiletá vdova Magdaléna Škodová mu udělala křížek na čelo, ústa a břicho, pak namočila ruku ve vodě, smočila jeho rty a řekla: „Křtím tě ve jménu našeho pána Ježíše Krista Ukřižovaného“, SOA Třeboň, velkostatek Protivín, V BC 3.

46 Marguerite-Hélène Buissonová (1810), služebná z versailleského kraje, zneužitá hospodářem, vypovídala, jak ji bezprostředně po porodu její pán donutil vstát, vzít dítě a jen zpovzdálí ji naváděl, jak je má usmrtit a hodit do studny ve sklepě. AD Yvelines, 42 L 15, N° 63.

47 Kateřina Krausová (26 let, 1715) tvrdila: „Jakoby mi něco říkalo, abych ho tam hodila a já jsem to udělala“, SOA Třeboň, VS Třeboň V BC 9. Anna Brožová (1730) vypovídala, že „byla celkem bez paměti“ a že kdyby byla učinila znamení kříže, určitě by to nebyla udělala, SOA Třeboň, VS Chudenice. Vzpomeňme si také na Magdalénu Pokornou, již „Pán Bůh rozum odňal“, SOA Jičín, AM Sobotka; 206-II/6; také Dorothea Brunšvejgrová tvrdila: „Nevím, jak jest mi to přišlo, to Bůh ví, jak mi ho pan Bůh dal, tak jsem s ním šla a nesla do vody, a tu hned chmatala jsem rukou po něm, ale hrůza mne obešla, a tu jsem v tom od vody odešla,“ SOA Jičín, AM Pecka, kniha N° 7.

Sociální i legální sankce za nemanželské těhotenství tedy často vedly k dilematu – na jedné straně život svobodné matky, která je v podstatě neprovdatelná a těžko sežene práci, odsouzená žít nechtěné dítě, na straně druhé smrt nevídané bytosti, které bude upřeno nejen dědické právo, ale i společenský postup, počínaje zákazem vstupu do cechovních organizací. Za pozornost ovšem stojí ještě zdůraznit roli tolikrát zmiňované „hanby“, tohoto specifického nepříjemného pocitu, který fascinoval i Norberta Eliase jako „druh obavy z porušení sociálních interdiktů“, jako „zvláštní podmínka ekonomie pudů“, který považoval za typický pro civilizační i racionalizační proces zejména v okamžiku, kdy sociální struktura napomohla k přeměně vnějšího tlaku v tlak vnitřní (self-contraint).⁴⁸ Lze předpokládat, že na rozdíl od „selektivní infanticidy“ příznačné pro středověké období, která byla záležitostí širší (rodinné) komunity, tato infanticida „raně-novověká“, zločin chudých svobodných matek, byla právě důsledkem disciplinačních a „kulpabilizačních“ snah příznačných pro období 16.–18. století a nikoli – jak předpokládali současníci – naopak „mrvním úpadkem“.

Nelítostné matky, nelítostní soudcové?

Jak se k tomuto deliktu stavěli soudcové v jednotlivých studovaných krajích v 18. století? Ve společnosti starého režimu disponovali soudci – vzhledem k literě zákona – jistou vůlí, již beccariánští kritikové podrobili nemilosrdnému odsudku jako „libovůli“. V jakém smyslu užívali starorežimní soudci této volnosti? Jednali skutečně na úkor obžalovaných, jak tomu chtěli věřit někteří reformátoři?

Všude je již na prahu 18. století markantní diskrepance mezi počtem procesů a počtem skutečně vynesných rozsudků smrti⁴⁹ – diskrepance,

48 Norbert ELIAS, *Civilisation de moeurs*, fr. překlad z něm. orig. (1974), Paris 1995, s. 263–264.

49 U pařížského parlamentu je vývoj v trestnosti poměrně dobře patrný. Projevuje se v první řadě ústupem trestu smrti (tato tendence je ovšem obecná). Ze všech osob obžalovaných byl aplikován v 42,85 %. Výrazný je zejména sklon k aplikaci provizorní vazby v případě neprokázaného zločinu, a to i v případě, že sami soudci byli pravděpodobně přesvědčeni o dívčině vině. Projevuje se celkem zřetelně praesumpce neviny *avant la lettre*, nedůvěra k nejistým důkazům. Jestliže první instance vynáší ještě takřka systematicky trest smrti, pak parlament manifestuje tendenci – zejména od poloviny šedesátých let – nahradit absolutní trest trestem „ad omnia citra mortem“. V případě, že zločin nebyl prokázán, byly podezřelé ženy v první polovině století vypovězeny nebo internovány, od poloviny století pak parlament dával přednost „plus amplement informé“ (provizorní vazba pro případ, že by se objevily nové důkazy; vynášela se většinou na dobu jednoho roku), viz registr rozsudků v Inventáři 450, Archives nationales de France.

kteřá se zjevně prohlubuje od poloviny století, kdy dochází jak k obecnému zmírnění represe, tak k širšímu uplatňování neurčitých výsledků zdůvodněných zjevně nedostatečností důkazů. Klíčové bylo doznání – koruna důkazů: tam, kde ženy zapíraly, neměl být vynesena rozsudek smrti, protože pouze úplné doznání takový verdikt ospravedlňovalo. Soudci také obecně pokládali větší důraz na přísahu vypovídat pravdu, k níž se zavazoval obviněný.

Smysluplnost starorežimních justičních praktik tak zpochybňuje například aféra Alžběty Slovákové, která vytrpěla všechny tři stupně tortury, aniž se na ní podařilo vynutit přiznání. Jakkoli se zdá, že její čin byl materiálně dokázán, selhání „koruny důkazů“ umožnilo statečné dívce, aby byla odsouzena k pouhému trestu vězení za smilstvo. Podobně také Dorothea Matějčková a Anna Novotná z chlumeckého kraje (1745) vytrpěly (první dva a druhá tři) několik stupňů tortury a vysloužily si tak jen po šesti týdnech veřejných prací za „fornicatio“.⁵⁰ V resortu pražského apelačního soudu tak byla většina neprokázaných infanticidií až do Josefa II. trestána alespoň dvouletým žalářem a nucenými pracemi za smilstvo a nemanželské těhotenství. Podle ortelních manuálů Pražského apelačního soudu jsou nicméně tresty smrti „in puncto infanticidii“ aplikovány mnohem častěji než u jiných homicidií.⁵¹ Stojí za zmínku, že poslední rozsudky smrti vynesené v řadě městských soudů před jejich reorganizací a tereziánskými redukcemi v roce 1765 byly často vyneseny právě nad matkami-vražednicemi.

Ve výměře trestu hrála ovšem roli celá řada faktorů, a to podobným způsobem v resortu pařížského parlamentu jako v Čechách: věk (ženy starší 25, resp. 30 let byly obecně trestány přísněji),⁵² sociální postavení (vdovy nebo vdané ženy byly trestány přísněji než dívky svobodné), forma vztahu, z něhož vzešlo zahubené dítě (infanticidium za účelem likvidace následků incestu nebo cizoložství bylo trestáno přísněji než v případě prostého smilstva), forma účasti na zločinu,⁵³ forma spáchání zločinu (obzvláštní surovost při vraždě měla v habsburské monarchii za následek štípání žhavými

⁵⁰ Jindřich FRANCEK, *Chlumecké hrdelní příběhy*, Praha 1993, s. 55.

⁵¹ Klasický trest „matek-vražednic“ – zahrabání zaživa a probodení srdce kůlem – byl od poloviny 17. století postupně nahrazován stětím (teprve pak následovalo zahrabání a „Pfahlen“).

⁵² V Tereziáně i polehčující okolnosti pro nezletilé dívky nebo pro ty ženy, které jednaly na návod druhé osoby (Art. 88, § 7).

⁵³ Art. 88 hrozí trestem smrti i komplicům, včetně těch, kdo přispěli k činu byť jen radou, zejména tehdy, šlo-li o vlastní otce zahubených dětí (§ 6).

kleštěmi na prsu)⁵⁴ oproti polehčení v případě pouhé nedbalosti či opomínutí.⁵⁵

Odsouzeným ženám zbývala nicméně ještě jedna možnost – císařská milost. V tereziánské monarchii se však právě „matky vražednice“ milosti dočkaly málokdy; takový odpor jako jejich zločin budilo u *Reginy-Imperatrix* prý pouze zneužití úřední moci.⁵⁶ Již za Karla VI. byla odmítnuta milost Dorotě Brunšvejgrové z Pecky, která své novorozené nemanželské dítě ve zmatku hodila do vody a když se je marně snažila z vody vylovit, šla se sama udat a ke všemu se přiznala.⁵⁷

Ve fondech francouzského královského generálního prokurátora Jolyho de Fleury najdeme řadu motivovaných udělení či zamítnutí milosti – i v případech infanticidií. Zde se však již objevuje zpochybnění systému legálních důkazů, platného ve Francii, který uplatňoval vůči matkám-vražednicím presumpci viny, bylo-li nalezeno nepokřtěné a křesťansky nepohřbené novorozeně. Ve svých dobrozdáních formuluje Joly de Fleury jasně požadavek důkazů materiálních a přesvědčivějších.⁵⁸

Na závěr ještě dodejme, že před nejvyšším tribunálem ve Florencii byl trest smrti nad matkou vražednicí vyneseno 1× od počátku šedesátých let⁵⁹

54 Recidiva či absence křtu implikovaly ztížení trestu amputací pravé ruky. § 6 předepisuje rovněž výjimečný trest pro ty osoby, které nenahlásily těhotenství podezřelé ženy; na druhé straně se však již objevují i polehčující okolnosti pro nezletilé dívky nebo pro ty ženy, které jednaly na návod druhé osoby (§ 7).

55 Pro případ, že úmrtí bylo způsobeno pouhým zanedbáním péče (omissio), následovala „pouze“ poprava mečem bez následného zahrabání a probodení.

56 Ernst von KWIATKOWSKI, *Die Constitutio Criminalis Theresiana*, Innsbruck 1913, s. 44.

57 AM Pecka kniha č. 7 manuál hrdební 1722–1817, s. 1–23.

58 Fondy význačného francouzského generálního prokurátora 18. století Jolyho de Fleury skýtají několik žádostí o milost pro matky vražednice. Jestliže zamítl generální prokurátor v roce 1746 žádost o milost Marguerite Bouvardové, která se ke svému činu s dětskou upřímností přiznala a na svou obhajobu uvedla pouze to, že nevěděla o svém těhotenství (Bibliothèque Nationale de France, fonds Joly de Fleury, No 2400), pak jiné dívky měly více štěstí. Jeanne Boutetová tak v roce 1733 ušla smrti díky nízkému věku (20 let) a díky tomu, že se se svým těhotenstvím svěřila dvěma důvěryhodným osobám; v jejím případě však generální prokurátor přihlédl i k nedostatečnosti lékařské zprávy, která obsahovala nejednoznačné důkazy (BNF, fonds Joly de Fleury, 1015, carton 3 J 1181, fol. 42).

59 Jako nejvážnější se jevil příklad mladé vdovy Cateriny Mancini z Tivizzana, matky tří dětí, která pravděpodobně zahubila své další, nemanželské dítě o podlahu domu – násilný charakter činu potvrdili i lékaři a mladá žena byla v první instanci odsouzena k smrti. Její advokát od Supremo tribunale ovšem pronesl plamennou řeč, jejíž první slova zněla: „Bída je až příliš často matkou zločinů...“ Sugestivním a patetickým líčením situace obviněné jednající v hrůze ze ztráty cti, práce i střechy nad hlavou, dosáhl zmírnění rozsudku na doživotní žalář. ASF, STG, Filza 630. Podobně tomu bylo i o dva roky později u Maddaleny Bindiové, u níž byly nalezeny stopy po nedávném

a procesy z pozdější doby do roku 1808 svědčí o naprosto neobyčejné mírnosti soudců.⁶⁰

Co se týče potratů, tak u pařížského parlamentu se s takovými případy setkáváme jen zřídka, u pražské apelace vůbec, pouze fondy Supremo tribunale di Giustizia obsahují několik případů, které je však často nelehké odlišit od infanticidia. Většinou šlo ovšem o procesy s jinými osobami než matkou zahubeného plodu – s lékaři, porodními bábami nebo s dalšími provinilci, kteří poranili těhotnou ženu a přivedili jí potrat, proto nás tyto konflikty nyní nebudou zajímat.

„Vláda kritiky“ a „Markétčini advokáti“

„Není vůbec novinkou v kriminálních procesech, že nešťastná dívka, která se ocitne v situaci, již si přivedla svou vlastní slabostí,⁶¹ a hrozí jí, že se v očích společnosti bude jevit méně ctnostná, uchýlí se k prostředkům barbarským a krutým“, konstatoval v roce 1807 jeden florentský advokát na obranu mladičké Lucrezie Domeniky Rinaldini, která se pokusila za pomoci svého milence o velice drastický způsob potratu, „připravena obětovat sebe sama spíše než přežít svou hanbu“.⁶²

Specifické důvody i okolnosti, stejně jako problematická dokazatelnost deliktu infanticidia vedly zejména ve Francii – tedy zemi, kde se velice časně otvírala nová „sféra kritiky“ – ke vzniku celé řady „mémoires judiciaires“ z pera advokátů či lékařů, kteří již od počátku století poukazovali na konkrétní omyly v konkrétních soudních případech, na často nedokázané

porodu a vikář z Turecchia navrhl trest smrti oběšením. Přisedící Paoletti od Nejvyššího tribunálu ovšem namítl, že přítomnost mléka v prsou je příliš nejednoznačným znamením a navrhol pouhé „podezření“, v čemž jej podpořili další dva členové tohoto tribunálu. ASF, STG, Filza 1022, N° 652

60 Mezi lety 1762 a 1781 odsoudil nejvyšší florentský soud k smrti pouze jedinou osobu (1773). Nejjobvyklejším „rozsudkem“ bylo „podezření“ (sospessi gli atti, 33 případů), poté vězení (31), processo aperto (23) a non procedersi (15). Nejprísnejší tresty jako exil (4×) a konfinace (2) jsou marginální. Podobně tomu bylo i v případech potratů (1× sospessi gli atti a non procedersi, 1 veřejné práce a 2× vězení). Připomeňme ovšem, že procesy s potraty se většinou týkaly jiných osob, jež potrat způsobily, nikoli samotné matky. I v případech potrativších žen se však soudci přiklíněli k mírnému soudu, pravděpodobně kvůli problematické dokazatelnosti „úmyslnosti“. Archivio di Stato di Firenze, Segreteria di Gabinetto, Appendice, Fol. 61, ins. 19, Tavola dei delitti e delle pene, Granducato di Toscana.

61 Resp. „křehkostí“ – fragilità, pozn. D. T.

62 „Non è nuovo... de nostri tempi che una infelice femina dalla propria fragilità ritrovatasi costituita nella data situazione, si dovesse comparita meno, che casta all'aspetto della società, ... abbia ricorso ai mezzi barbari e crudeli. ... la fanciulla Domenica Rinaldini quale in una guisa inusitata, ... (presta) di sacrificare se stessa ancora, piuttosto che sopravvivere alla propria infamia“, ASF, STG, Filza 1050, N° 58.

zločiny, na dezinterpretace vzešlé z omylů právníků, lékařů či porodních babiček, které měly za následek faktické justiční vraždy. S postupem stolecí požadovali osvícenší advokáti stále přesvědčivější důkazy i přesnější lékařské zprávy. Ke konci starého režimu se v těchto mémoires judiciaires věnovaných konkrétním případům infanticidií objevuje už jasně proklamovaná presumpce nevinny i odpor k nadužívanému trestu smrti (trest přehnaný, jak se často domnívali, v případě zločinu, který je někdy velice těžké dokázat) a markantní důraz na prevenci. U řady autorů hraničí presumpce nevinny se sugestivním projevem tendenčnosti a neskrývaných sympatií s obviněnou dívkou.⁶³ Již v těchto justičních exemplech se ozývalo odmítnutí důkazů legálních a zpochybnění dostatečnosti a jednoznačnosti těch důkazů, které skýtá tělo obviněné ženy či jejího domnělého potomka. Terčem kritiky se stává i omylnost lékařů,⁶⁴ stejně jako přiznání

63 Zcela exemplární je příklad Marie-Rosalie Clémentové z roku 1791, jejíž případ popsal velmi sugestivním jazykem Nicolas Bourgeois, lékař z Chateaudun, ve své publikované „plaidoyer“. Dívka porodila (prý předčasně, tudíž nečekaně a nemohla přivolat pomoc – autor se tváří, že tomuto tvrzení věří) nemanželské dítě v noci, v domě své přítelkyně, a to v tichosti, bez jediného výkřiku („Taková je síla předsudku, kterému se u jejího pohlaví říká čest, komentuje autor, ona trpěla se stejnou vytrvalostí pět hodin“, Factum. Plaidoyer pour Marie-Rosalie Clément, accusée d'infanticide, Prononcé le 15 avril 1791, devant le Tribunal de Chateaudun, en première instance; et en second lieu, devant le Tribunal de Vendôme, sur l'appel à minima de l'accusateur public, le 27 mai 1791, par Nicolas Bourgeois, 28 s., BNF, 4-FM-35038, s. 28n.) Bourgeois například naprosto nezpochybňuje dívčino tvrzení, že dítě, které přiváděla na svět, usmrtila nechtěně tím, že je pevně uchopila za krček a snaží se věřit, že tak učinila bezděčně. Vůbec se nepozastavuje nad tím, že dívka neoznámila ani své těhotenství (pokud neexistuje přesný termín, v němž je nutno nahlásit těhotenství, a pokud se dítě Marie-Rosalie narodilo předčasně, tvrdí Bourgeois, nelze dívku vinit ze zanedbání této povinnosti), ani narození, ani smrt dítěte: naopak se bojovně pustí do slovního boje s „legálními důkazy“ zavedenými ve Francii ediktem Jindřicha II., „knížete rozkošnického..., který trestal druhé za slabost a sám se nestyděl za svou vlastní hanbu“, do boje se soudobou společností, kde „pokrytectví decentnosti došlo tak daleko jako mravní zkaženost“ a na adresu obviněné dívky dodává: „Ctnost jistě může přetrvat omyl jedné chvíle“. Z obhajoby jedné osoby tak činí obžalobu jedné společnosti.

64 Například v procesu mladé Suzanne Audebranové napsalo několik právníků obranné „factum“, v němž si vzali na mušku lékařskou zprávu a bod po bodu ji rozebrali a poukázali na vážná pochybení a zcela neomluvitelné omyly, které vedly k neoprávněnému odsouzení obviněné ženy. Mémoire pour Susanne Audebran, femme de Jean Chaigneau, accusée, contre le Procureur général, 1779, 21 s., in: Recueil de pièces et mémoires pour les maîtres en art et science de chirurgie, contre la Faculté de Médecine, concernant la Déclaration du Roi du 23 avril 1743, tome XII, Paris. Většího ohlasu se zjevně dočkala například aféra Thérèse Faminové, která byla v roce 1767 odsouzena k smrti na základě mylného raportu soudních lékařů a porodních bab. Teprve chirurgové pařížského parlamentu, kteří nařídili nové ohledání, popřeli, že by mladá žena vůbec někdy porodila(!). Obšírné zprávy, které o této aféře podali dva přední pařížští lékaři, Valentin a Petit, měly za konečný následek vyškrtnutí

vynucené na mučidlech. Mémoires judiciaires tak vlastně vykonávaly tlak na veřejné mínění a podkopávaly legitimizační základy starorežimní justice. Konkrétní příklady stále častěji sloužily ke zobecňování a ke kritice širších problémů starorežimní justice, ale i starorežimní společnosti.

„Infanticidium představuje takřka nevyhnutelný výsledek strašné alternativy, v níž se ocitla nešťastnice, která podlehla své slabosti nebo cizímu násilí“, píše Beccaria ve svém paradigmatickém chef d'oeuvre z mládí, *Dei delitti e delle pene* (1764). „Na jedné straně potupa, na druhé straně smrt bytosti neschopné cítit ztrátu života: jak by se neměla rozhodnout pro tuto poslední možnost, když sebe i své nešťastné dítě takto ušetří hanby a chudoby?“⁶⁵

Podobné postoje našly koncisi podobu u mladé generace zejména francouzských právníků, která se formovala od počátku sedmdesátých let 18. století pod vlivem myšlení Montesquieuova i kritik Voltairových či Beccariových. Přestože předrevoluční Francie podobnou „infanticidní debatu“ nepoznala, v kritikách francouzské předrevoluční mladé generace právníků i sociálních a politických myslitelů se objevuje „empatické“ chápání žen v limitní životní situaci, z něhož je patrné spíše soucítění než odsudek. Příčiny infanticidia jsou stále více spatřovány i v ekonomické situaci chudých neprovdaných dívek i ve společenských představách o cti,

jména obžalované ze seznamů odsouzených pařížským parlamantem (VALENTIN, *Question chirurgico-légale, relative à l'affaire de demoiselle Famin, accusée de suppression de part*, Berlin-Paris 1768; a Antoine PETIT, *Deux consultations médico-légales... La seconde pour demoiselle Famin...*, Paris 1767). Ještě o dvacet let později se na tuto aféru odvolával Chaussier, profesor anatomie a porodnictví, při procesu s další obětí špatné lékařské expertizy (Francois CHAUSSIER, *Consultation médico-légale sur une accusation d'infanticide*, Dijon 1786). Jiný skandální příklad představuje aféra mladičké Jeanne Pautigny, kterou z infanticidia (pravděpodobně krivě) obvinil venkovský farář Sauvageot, když jí bylo asi 14 let. Aféra zahájená kolem roku 1786, která zanechala celou řadu tištěných dokumentů, se řešila ještě v roce 1792, kdy mladá dívka poslala supliku Zákonodárnému shromáždění. Výsledek, bohužel, neznám. Důležitou roli tzv. „corpus delicti“ sehrály v procesu podvržené kosti dvouletého (!) dítěte. Bibliothèque nationale de France; Fonds Joly de Fleury; N° 1405, folios 370-394, 415-422; 423-431 (Consultation de M. Louis, professeur et censeur royal de chirurgie, relative à une fausse accusation d'infanticide - 1. 3. 1789); 476 (Requête de Jeanne Pautigny; en obtention d'audience et de plaidoierie, à jour indiqué, pour cause d'infanticide à elle fausement attribué à 13 ans et demi, par le sieur Sauvageot); 483-485; A Monsieur le président au IVème tribunal séant au Palais, Addition de dénonciation d'une soustraction de dépôt au Greffe de la ci-devant Tournele du parlement, pour Jeanne Pautigny, mineure, autorisée de père; Bibliothèque nationale de France, 4-FM-34829; Pétition à l'assemblée nationale, BNF, Lb39 10403.

⁶⁵ Cesare BECCARIA, *Del delitti e delle pene*, (Livorno 1764), *Traité des délits et des peines*, Paris 1996, kapitola XXXVI.

v omezených možnostech pro služebné osoby uzavírat sňatky, v diskriminaci nemanželských dětí. Řada autorů zpochybňuje představu, že by „matky vražednice“ jednaly o svobodné vůli a se „zlým úmyslem“, jak předpokládá zákon.⁶⁶ Jejich úvahy se spíše než represí zabývají prevencí, která je jediným garantem marginalizace tohoto zločinu. Takřka všichni odmítají trest smrti nebo požadují jeho radikální omezení v tomto případě.

Zatímco ve francouzském prostředí bylo perem školených právníků a praktikujících advokátů téma infanticidia instrumentalizováno především ve službách dobové vášnivé kritiky trestněprávního systému i dobových „předsudků“, v habsburské monarchii se stal tento fenomén námětem k přemýšlení zejména pro kameralisty v rámci populacionistických úvah. U autorů jako například Velthusen či Sonnenfels je markantní zejména vliv Mirabeaua staršího, který se ve svém spise *Ami des hommes*⁶⁷ z konce padesátých let věnoval v první řadě otázce péče o populaci a nikoli o kriminální politiku. Velthusen, podobně jako Mirabeau, viděl v zatajeném těhotenství projev hanby jakožto „vzácný projev chvějící se nevinností“ a byl přesvědčen, že necudné ženy (*schamlose Huren*) se jen málokdy proviní infanticidiem právě proto, že pro ně stud a pocit hanby znamenají tak málo.⁶⁸ Podobně i Joseph von Sonnenfels⁶⁹ je přesvědčen, že předpisy, které nutí dívky zradit tento stud, je nutí k infanticidiu. Ve stejném duchu zdůrazňuje, že takové zákony, které nutí těhotné dívky vyjevit svou hanbu, jsou v rozporu se svým vlastním účelem.⁷⁰ Sonnenfels přejímá od Mirabeaua⁷¹

66 Například MIRABEAU, *L'Ami des hommes, ou Traité de la Population* (1758), Ve édition, Hambourg 1764, II partie, s. 211–213; VOLTAIRE, *Commentaire sur le livre des Délits et des peines* (1766); Jérôme PETION, *Moyen pour prévenir l'infanticide*, 1781. Ke kritice legislativy v otázce infanticidia viz Yvonne BONGERT, *L'infanticide à l'époque des Lumières. A propos d'un ouvrage récent (de W. Wächtershäuser)*, *Revue de l'histoire de droit*, s. 253–256.

67 MIRABEAU, *Ami des hommes*, s. 211–213.

68 Johann Caspar VELTHUSEN, *Beyträge über Kindesmord, Lotteriesuche und Prachtaufwand*, Wien 1785, s. 21.

69 „Bey Weibern, die alle Schande ausgesagen haben, ist diese Vorsichtigkeit überflüssig; bey einem unglücklichen Schlachtopfer seiner Schwachheit hingegen ohne Folge, der Zustand einer solchen Person ist gewaltsam; sie hat zwischen sich und dem Kinde zu wählen, aber die Eigenliebe wird ihren Wähl das Übergewicht geben; sie wird, um den Gesetzen nicht zu gehorchen, die Stimme der Natur nicht hören; sie wird sich verhindern, Mutter zu werden, um keine auf ewig entehrte Person zu seyn.“, s. 273.

70 J. SONNENFELS, *Grundsätze... I*; 293: „Gesetze, welche einer geschwachten Person auferlegen, ihre Schande selbst zu entdecken, streiten gleichsam mit dem Endzwecke, die sie zu erreichen suchen“.

71 MIRABEAU, *L'Ami des hommes, ... t. II*, lième partie, s. 211–212.

i myšlenku nutnosti zakládání institucí, kde by neprovdané matky mohly slehnout, aniž by jim byly činěny výčitky. Velthusen je současně přesvědčen, že trest smrti má být především v tomto případě aplikován jen velmi zřídka.⁷²

Německý jazykový prostor oživila v osmdesátých a na prahu devadesátých let vášnivá „Kindesmorddebatte“,⁷³ která měla prakticky celoevropský ohlas. Na prahu osmdesátých let totiž vyhlásil hrabě Laveran v Mannheimu cenu za nejlepší odpověď na otázku, jakým způsobem lze účinně předcházet infanticidii. Sešlo se několik set odpovědí z německých i sousedních zemí,⁷⁴ což svědčí o živém zájmu o otázku, která se současníkům jevila jako velice závažná. Zhruba v té době poznamenal Immanuel Kant k trestu smrti (v souladu s *ius talionis* jej ovšem obecně schvaloval za zločiny proti životu), že z tohoto pravidla by měly existovat pouze dvě výjimky – duel (kde je „zločinec“ pod sociálním tlakem a tlakem „ideje cti“ a nejedná tedy o svobodné vůli) a podobně je tomu i u infanticidia. Navíc – lze trestat legální smrtí likvidaci bytosti, která v daném právním řádu legálně neexistuje?⁷⁵

Jsou to především německojazyčné země, kde celá řada stürmerských preromantiků vytvořila nový, idealizovaný obraz „Kindesmoerderin“, která je spíše obětí než katem. Exemplární příklad projevu této nové stereotypizace „svedené a opuštěné“ můžeme uvést na příkladě hry Julie oder die gerettete Kindesmoerderin, která se objevila ve dvou reedicích v Praze (1785 a 1789).⁷⁶ „Originální německá hra pro naše časy“, ohlašuje podtitul dramatu sedmnáctileté, pochopitelně nevinné a ctnostné služky, která byla svedena lstí svého vilného pána Sonnenthala. Jakkoli počestně odolávala jeho lákavým svodům, byla nakonec proradně a bez vlastního přičinění přivedena o počestnost po požití uspávacího nápoje, který přichystal habnebný Sonnenthal. Drama začíná okamžikem, kdy zoufalá těhotná dívka, vypuzená ze služby Sonnenthalovou žárlivou ženou, bloudí nočním lesem

72 J. C. VELTHUSEN, *Beyträge über Kindesmord*, s. 21.

73 Viz zejména O. ULBRICHT, *Kindsmord und Aufklärung*, passim.

74 Gazette de Nouveaux tribunaux, I., 1791, s. 129n.

75 „Neboť legislativa není s to smazat hanbu narození, které neospravedlňuje manželství“, píše Kant a dodává: „Dítě narozené mimo manželství je narozené mimo zákon..., a tudíž mimo ochranu zákona... Vetrělo se, abych tak řekl, do republiky... takovým způsobem, že tato může zcela ignorovat jeho existenci (jelikož legitimně nemělo tímto způsobem existovat... Kromě toho neexistuje dekret, který by matku ušetřil hanby, pokud vyjde najevo její porod mimo manželství“, Immanuel KANT, *Éléments métaphysiques de la doctrine du droit*, Paris 1853, s. 105-106.

76 *Julie oder die gerettete Kindesmörderin*, Prag 1785, 1789.

a nakonec nachází útočiště v chaloupce mladého dřevorubce, kde nazítří přivede na svět synka. Zatímco její dobrodinec odešel pracovat do lesa, mladá matka, rozhodnutá své nechtěné dítě usmrtit, vede s provazem v ruce nad postýlkou svého děťátka dojemný monolog, který je zakončen dramatickým výkřikem: „Zemři, aby již neexistovala žádná stopa mé hanby, žádná památka na tvou nehodnou matku!“⁷⁷

Výkřik shodou okolností zaslechne právě projíždějící Kníže (Fürst). Když mu mladá žena otevře, následuje exhaustivní expozice „infanticidních motivací“ počínajíc velmi precizně formulovanými ekonomickými a sociálními důvody až po motivy emocionální a otázku „cti“. Julii čeká volba mezi tím nechat dítě zemřít hladu nebo zbavit mateřského prsu, aby mohla prodat své mléko, což ve svých důsledcích vyjde nastejno. Drama má na rozdíl od řady reálných předloh šťastné rozuzlení: Kníže, „šťasten, že může prokázat ušlechtilou službu Lidskosti“, přijme dívku do svých služeb, poskytne jí ekonomické zázemí, postará se o její dítě, potrestá Sonnenthala a ještě se dozvíme, že mladý dřevorubec je zcela náhodou Juliin bratr, kterého neviděla od dětství.

Na rozdíl od průměrné skutečnosti, kde se – jak jsme viděli – hrdinkami dramatu stávají především venkovské služky s průměrným věkem 26 let, svedené vrstevníky ze stejné kasty či svými zaměstnavateli, hrdinkami německých preromantiků jsou obvykle – v zájmu posílení emotivního účinku i v rámci zájmů měšťanského dramatu vyzdvihujícího morální bezúhonnost měšťanstva oproti frivolnosti staré šlechty – především měšťanské dcerky dovršivší sotva dvacátý rok života (vzpomeňme na Markétku) a jejich svůdci – mravně pokleslí aristokrati.

Právě schopnost empatie, vcítění do situace druhé – byť chybné – osoby a překročení vlastní situace lze považovat za jeden ze znaků „modernity“.⁷⁸

Čas reforem – předcházet či trestat?

Neúčinnost sebepřísnější represe i faktické oslabování represivní složky trestu vůči „matkám – vražednicím“, stejně jako propaganda „filozofů“ vedly některé osvícenské státníky a kompetentní autority k přesunu zájmu na zavedení mimorepresivních antiinfanticidních opatření. Často docházelo spíše ke kombinaci represe a prevence, jako například v dánském zákoně z roku 1776, který postihoval doživotním vězením zatajené těhotenství

77 „Armes, unschuldiges Geschöpf! Sei ruhig! Du wirst glücklicher als deine Mutter! Wirst sterben, ehe du geboren wirst!“

78 Viz např. Miloš HAVELKA – Karel MÜLLER, *Procesy transformace a teorie modernizace*, Sociologický časopis 32, 1996, č. 2, s. 143–157, s. 147.

v případě, že dítě přežilo (ovšem smrtí v případě, že zemřelo, což připomíná režim francouzského ediktu Jindřicha II.). Povinnost hlásit těhotenství kompetentním úřadům byla ve Francii zavedena již v polovině 16. století ediktem Jindřicha II. a podobná nařízení se objevila i v dalších zemích (v Toskánsku například ještě v roce 1711).⁷⁹

Preventivní účel mělo například již oslabování represe za sexuální delikty (v první řadě za prosté smilstvo či nemanželské těhotenství, zejména v německých zemích, kde bylo dosud trestně postihováno). V habsburské monarchii mohlo být od roku 1743 svobodným matkám, jejichž chování bylo jinak označeno za bezúhonné, vydáno „vysvědčení o mravech“ (*Sittenzeugnis*), které jim mělo umožnit najít snáze zaměstnání i manžela.⁸⁰ V českých zemích končí většina procesů se smilníky (souzenými výhradně v případech otěhotnění) jako „nedokončených“ v polovině padesátých let, čímž se de facto dekriminalizují.

Patent Marie Terezie z roku 1755 požaduje, aby takové tresty byly jen soukromé a aby byla poskytnuta i pomoc cizím těhotným ženám. Patrná je snaha o zainteresování celé komunity na kontrole nad těhotnými děvčaty, resp. nad těmi, které ještě těhotné nejsou: dohlížet, ne trestat. Drobné trestní sankce („mikropenality“) hrozí všem osobám, které by neposkytly těhotným pomoc, vyzradily jejich tajemství nebo je vystavovaly posměchu či přímo trestaly⁸¹ (podobné komplexní opatření se objeví v pruském Landrechtu z roku 1794).

Tento text byl v podstatě převzat do *Constitutio Criminalis Theresiana*.⁸² V témže „krutém a nelidském“ zákoníku se již objevil názor, že hlavní příčinou infanticidia je strach před trestem nebo skutečnost, že těhotná dívka byla opuštěna otcem svého dítěte.⁸³ Tereziánská opatření, zaměřená zejména na autority (pozemkové i rodinné), směřovala tedy k zajištění existenčních jistot těhotných dívek. Hmotné zabezpečení této „k pádu příšle osoby“ i jejího dítěte náleželo „souložníkovi“, případně jeho rodičům, a to za pomoci vrchnosti či práva – zejména šlo-li o opuštěnou ženu přicházejí-

79 Giulia di BELLO – Patrizia MERINGOLO, *Il rifiuto della maternità. L'infanticidio in Italia dall'Ottocento ai giorni nostri*, Scienze dell'Educazione, 1997, s. 23.

80 Codex Austriacus, 1743, V, s. 141.

81 Naučení neb Instrukcy pro vrchnosti a Práva a naszym Královským Dědičným Českých zemích, kterak oni se budoucně stran wyprawování a zapuzení toho přílišné najevo vycházejícího hrozného hříchu Mordování Děť, poslušně chowati... Dáno w Královském Hradu Pražském, 1755, SUA, Patenty, 1755, a Codex Austriacus, 1746, V, s. 232n., Codex Austriacus, 1755, V, s. 995.

82 *Constitutio Criminalis Theresiana*, art. 88, § 9.

83 Tamtéž, § 8.

cí z cizího panství, zcela odkázanou na tyto veřejné autority. Vrchnost měla napříště dohlížet na to, zda rodiče příliš tvrdě netrestají provinilé dcery a naopak je nabádat k tomu, aby jim poskytli potřebnou pomoc. Autoritám také příslušelo napomoci k tomu, aby těhotenství i porod zůstaly – s ohledem k rodinné cti – v tajnosti. I z toho důvodu se měly napříště vyvarovat přísných a veřejných trestů, které rodinnou hanbu jen akcentují a dívku vedou k zoufalství, které může mít „zhoubné následky“.⁸⁴ „Veřejně potupný a k malomyslnosti přivádějící trest“ měl být zapovězen v případě, že těhotná dívka sama vyjeví svůj stav alespoň jedné počestné ženě.⁸⁵

Tresty za „nedovolené těhotenství“ ovšem zůstaly v praxi až do zrušení v roce 1781, kdy Josef II. zločiny ex puncto fornicationis dekriminalizoval de iure.⁸⁶ V Prusku byly ostatně různé „Hurenstrafen“ dekriminalizovány de iure už roku 1765.⁸⁷ Populacionistická propaganda pak napomohla k účinnější ochraně svobodných matek a nemanželských dětí, které zůstávají cenným bohatstvím státu. Jistý vídeňský lékař ve svém dobovém svědectví tvrdil, že dekriminalizace smilstva měla skutečně za následek ústup počtu potratů a infanticidií.⁸⁸

Jakkoli však centrální moc dávala dotyčným relativně dost šancí řešit tuto limitní situaci, o účinnosti nařízení lze jen spekulovat. Lze předpokládat, že v praxi byly provinilé dívky nadále vypovídány z panství a v rámci obce nahlíženy jako „Huren“.

Během přípravných prací na novém trestním zákoníku pro dědičné země v první polovině osmdesátých let (tedy v době, kdy v Říši a zejména v Prusku probíhala nejžhavější diskuse), váhal sám Josef II. právě nad texty k infanticidiu. Sám vyjádřil přání, aby nebyl žádný represivní zákon v této oblasti přijat, dokud nebudou do praxe uvedena fungující preventivní opatření a až bude dostatečně postaráno o těhotné svobodné ženy. Protože takové instituce dosud neexistují, navrhoval prozatímně vězení a těžké práce.⁸⁹

Přestože kompilační komise tuto možnost zavrhla, myšlenka prevence vedla císaře k řadě důležitých kroků. Dekriminalizace nemanželského tě-

84 *Constitutio Criminalis Theresiana*, art. 88, § 8.

85 Cit. dle českého vydání: *Naučení neb Instrukcy pro vrchnosti a práva v našich královských dědičných Českých zemích, kterak oni se budoucně strany vypracování a zapuzení tohoto přílišně najevo vycházejícího hrozného hříchu, Mordování dětí, poslušné chovati ráčí*, Dáno v královském hradě Pražském, dne 13. října 1755.

86 Eduard WINTER, *Der Josephinismus*, Wien 1943.

87 W. WÄCHTERSÄUSER, *Das Verbrechen des Kindesmordes*, s. 166.

88 D. Z. WERTHEIM, *Versuch einer medizinischen Topographie zur Wien*, Wien 1810, s. 97, 112.

89 H. HÖGEL, II, s. 151.

hotenství byla ještě doplněna o zrovnoprávnění nemanželských dětí s manželskými, a to patentem a dvorským dekretem z roku 1783 (což bylo utvrzeno občanským zákoníkem z roku 1786, ovšem jen dočasně – do zrušení této rovnosti Františkem II. Ve Francii přišlo podobné opatření s revolucí a skončilo s Napoleonem). Dvorský dekret ze stejného roku zakazoval klást jakékoli překážky muži, který by se chtěl oženit se svobodnou matkou:⁹⁰ i takovou myšlenku lze považovat za cílené „antiinfanticidní opatření!“.

Také založení porodnického oddělení při Všeobecné nemocnici ve Vídni (1784)⁹¹ a v Praze (1789) představovalo ve svých důsledcích revoluční krok spjatý s ideálem prevence. Na rozdíl od většiny evropských ústavů podobného druhu⁹² přijímaly totiž vídeňská i pražská porodnice také neprovdané či ovdovělé „nepočestné“ ženy včetně těch nejchudších, tedy sociální skupinu nejvíce vystavenou riziku infanticidia. Do porodnice vídeňské otevřel brány svobodným matkám německý profesor Johann Peter Frank.⁹³ První rodičky, které přišly hledat útočiště do pražské porodnice, byly svobodné matky, většinou přicházející z českého venkova.⁹⁴

Jinou vymožeností, která se jako v jedné z prvních evropských oblastí objevila právě v habsburské monarchii (Francie to nepřipustila ani po revoluci), byla zaručená anonymita. Ve vídeňské i pražské porodnici byla tehdy zavedena možnost porodů na čtvrtém, tzv. „tajném“ oddělení porodnice.⁹⁵

90 Lisbeth TRALLORI, *Nachwuchsproduktion*, Dissertation, dactylogr., s. 204.

91 Viz např. Raimund MELZER, *Geschichte der Findlinge in Österreich*, Leipzig 1846, s. 21; Lisbeth TRALLORI, *Fortpflanzung, Nachwuchsproduktion*, s. 208.

92 Viz např. Jacques GELIS, *La Sage-femme ou le médecin*, Une nouvelle conception de la vie, Paris 1988, s. 60 a 165. Jedna z nejstarších evropských veřejných porodnic v Marseille například poskytovala svou péči ženám chudým, ale výhradně provdaným. Když se na sklonku tereziánské doby snažil přední porodník, Jan Melič, založit v Praze porodnici určenou nemajetným, musel se zavázat, že nepřijme žádnou svobodnou matku, viz Karel KLAUS, *Tradice české gynekologie*, Praha 1959 a Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny českého lékařství II*.

93 Johann Peter Frank (1745–1821), německý lékař, osobní lékař špýrského biskupa, zakladatel velké školy pro porodní babičky, 1784 profesorem na klinice v Göttingen, poté v Pavii, kde vykonával dozor nad lombardskými špitály. V roce 1795 byl povolán do Vídně, kde se stal ředitelem Všeobecné nemocnice, poté působil na Litvě a v Rusku, zemřel ve Vídni. Jeho klíčovým dílem je *System einer vollständigen medizinischer Polizey*, (I–IV, Mannheim 1779–1788, V Stuttgart, VI Wien, 1817–1819). Je to průkopnická studie pro lékařskou policii a sociální medicínu, v níž klíčové místo zaujímají právě otázky spjaté s porodnictvím a péčí o ženu a dítě včetně problému infanticidia.

94 Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Pražské špitály a nemocnice*, Praha 1998, s. 51.

95 Mezi prvními institucemi zaručujícími anonymitu byl ostatně v habsburské monarchii špitál Sankt Markus ve Vídni z poloviny 18. století či porodnice v Soukenické ulici v Pra-

U příležitosti otevření vídeňské porodnice bylo zveřejněno císařské nařízení (Nachricht an das Publikum) zdůrazňující tajný charakter tohoto ústavu, v němž byl personál vázán přísným mlčením. Systém „dvou dveří“ – jedny veřejné, druhé „tajné“ – umožňoval vstup ženám, které si přály zachovat své inkognito (často šlo o bohaté měšťanky, které si tuto konfidencialitu byly schopny zaplatit) a do porodnice vstupovaly pouze pod evidenčním číslem.⁹⁶ Nemajetné svobodné matky většinou platily za tuto službu vlastním pohodlím – i vlastním tělem, protože se měly povinně zavázat jednak službou jako kojné ve špitále, jednak vystavit se lékařskému pozorování adeptů mladé porodnické vědy. Staly se tak objekty k pozorování medikům, jejichž přístup k rodičkám a šestinedělkám byl jinak takřka nemožný, neboť tuto sféru stále ovládal ženský prvek vedený porodními bábami s ohledem na čest a stud rodící ženy. Existovala ostatně představa, že pro tyto „klientky“ – venkovanky, služebné či dívky s pochybnou minulostí – nehraje stud takovou roli jako pro měšťanky.⁹⁷ Podobná praxe se ujala ve Francii za revoluce, kdy svobodné matky – stejně jako jiní neplatící chudí – sloužily v nově vytvářených klinikách jako objekty studia. Neboť, jak píše Foucault, nemoc může nalézt lék pouze tehdy, když druzí „zasáhnou svým věděním“: Tehdy je důležité a spravedlivé, že se „zlo jedněch pro druhé mění ve zkušenost“.⁹⁸ Státní politika tak jednala v intencích lékařských fakult a státní velkorysost, živená merkantilistickými myšlenkami, nabádala k nové ekonomii lidského života.

V jiném regionu pod habsburskou dominancí, v Toskánsku, podporoval arcivévoda Pietro Leopoldo finančně porodní babičky i nemajetné rodičky a také inspiroval vznik „Špitálů pro tajné rodičky“ (Ospizi per le Gravidie Occulte) určené svobodným matkám.⁹⁹ V Sieně byly ovšem svobodné

ze (1762). Viz např. Karel KLAUS, *Dějiny péče o ženu v našich zemích*, II. část, Československá gynekologie 57, 1992, č. 6, s. 313–317; Petr SVOBODNÝ, *Vlašský špitál na Malé Straně a jeho místo v péči o matku a dítě do josefinských reforem (1602–1789)*, Documenta Pragensia 7, 1987, s. 117–134. K olomoucké porodnici Květa POLÍVKOVÁ, *Historie olomouckého porodnictví*, Československá gynekologie 21, 1956, s. 411–417.

96 Petr SVOBODNÝ, *Vlašský špitál*, s. 50, Karel KLAUS, *Tradice české gynekologie*, Praha 1959, Václav RUBEŠKA, *Příspěvky k dějinám porodnictví v Čechách*, Československá gynekologie, s. 234–239.

97 Karel KLAUS, *Tradice české gynekologie*, Praha 1953, s. 16–19; Václav RUBEŠKA, *Příspěvky k dějinám porodnictví v Čechách*, s. 234–239; P. SVOBODNÝ – L. HLAVÁČKOVÁ, *Pražské špitály a nemocnice*, s. 51.

98 Michel FOUCAULT, *Naissance de la clinique*, Quadrige, Paris 1963, 1997, s. 85.

99 Ve Florencii to bylo například speciální oddělení špitálu Santa Maria Nuova umístěné v Orbatellu, Anna BELLINAZZI, *Maternità tutelata e maternità segregata. L'assistenza alle partorienti povere a Firenze nell'età Leopoldina*, in: Istituzioni e società in Toscana nella età moderna, Pubbl. Degli Archivi di Stato, Saggi 31, Firenze 1994, s. 510–532.

matky důsledně odděleny od provdaných chudých matek, „aby byla oddělena bida od mravního úpadku“ a od roku 1795 byly tyto „tajné rodičky“ izolovány ve speciální budově a od roku 1814 v podstatě spojeny s žebračky a blázny.¹⁰⁰

V předrevoluční Paříži měly chudé svobodné matky možnost slehnout především v bytech porodních babiček, které se postaraly i o křest a umístění novorozeněte do nalezince. Tato služba byla placená, ovšem podle Sébastiena Merciera, jednoho z citlivých svědků své doby, napomohla k tomu, že se „infanticidium... stalo v hlavním městě jevem takřka nevídaným“.¹⁰¹ Takové „diskrétní“ způsoby se hojně vyskytovaly v městském prostředí a pochopitelně umožňovaly zachování anonymity zejména movitějším ženám.¹⁰² I ve veřejných porodnicích se ovšem stávalo, že se zde mladé matky představily pod falešným jménem. V každém případě měly možnost zde dítě zanechat a personál byl veden k přísné diskrétnosti.¹⁰³

Dalším důležitým preventivním krokem bylo totiž rozšiřování sítě nalezinců (pro Francii a část dalších románských zemí byly charakteristické otočné věže na anonymní odkládání novorozeňat).¹⁰⁴ Nová politika „ekonomie lidského života“ či „bio-moci“ v rámci populacionistické propagandy se tak ohlašovala i v péči o nalezence, tyto „státní děti“, vychovávané na státní útraty a vázané tedy povinností vstoupit do státních služeb – především administrativy či armády. Podle Jeana-Louise Flandrina přispěla tato nová zařízení pro nemanželské děti skutečně k ústupu infanticidia a potratů.¹⁰⁵

Lze ovšem namítnout, že tato optimistická vize brzy narazila na markantní limity – počet porodnic, umístěných navíc pouze ve velkých městech, zdaleka nepostačoval (čímž se tyto instituce stále více zavíraly právě venkovským dívkám, které byly pod největším sociálním tlakem). „Tajná“ oddělení jistě budila i ostych řady provinilých dívek, které se zdráhaly slehnout v domě, kam chodí ženy se špatnou pověstí. Také úmrtnost novoro-

100 Giulia di BELLO – Patrizia MERINGOLO, *Il rifiuto della maternità, L'infanticidio in Italia dall'Ottocento ai giorni nostri*, Scienze dell'Educazione, 1997.

101 Sébastien MERCIER, *Tableau de Paris*, t. II, s. 102 a 106.

102 M. LAGET, *Naissances*, s. 106; A. FRANKLIN – A. FARGE, *La vie privée d'autrefois*, s. 59.

103 Paul DELAUNAY, *La maternité de Paris, Port-Royal de Paris, Port-Libre, l'hospice de la Maternité, l'école des sages-femmes et ses origines, 1625–1907*, Paris, Librairie médicale et scientifique, 1909, s. 116–118, 120, 128.

104 Od roku 1811 byla například ve Francii obnovena tato služba „otočných věží“, které zajišťovaly anonymní odkládání nechtěných novorozenců – takové „věže“ existovaly již dříve v některých jihofrancouzských městech, například v Bordeaux či v Lyonu.

105 Jean-Louis FLANDRIN, *L'attitude à l'égard du petit enfant et les conduites sexuelles dans la civilisation occidentale/structures anciennes et évolution*, Annales de démographie historique, Paris 1973, s. 143–210.

zenců v podobných zařízeních „předantiseptického období“ znamenala jen infanticidium s déledobou splatností. Navíc, sociální stigma na svobodných matkách přetrvávalo nadále – i díky nové legislativě z počátku 19. století, která opět posílila – ve Francii i v Rakousku – diskriminaci svobodných matek i nemanželských dětí.

„Paradigmatický obrat“ druhé poloviny 18. století v kriminální politice přesto přinesl v otázce infanticidia novou formu komplexnější sociálně-kriminální politiky založené na systému opatření rázu spíše sociálně-ekonomického než trestního, na prevenci a nikoli na represii.

K novému trestnímu systému: posílit nebo zmírnit represii?

I na poli čistě trestněprávním došlo pochopitelně k významnému posunu. V první řadě byl ve věci infanticidia marginalizován absolutní trest. Josefínské „Rakousko“ představuje první a na jistý čas jedinou evropskou zemi, která definitivně a s konečnou platností zrušila zákoníkem z roku 1787 de iure za infanticidium trest smrti¹⁰⁶ (což je naprostá výjimka mezi zločiny proti životu, které obecně zůstaly hrdelní). Josefínská kompilační komise se pro zrušení hrdelního trestu za infanticidium vyjádřila takřka jednohlasně (s výjimkou hraběte Cavrianiho). Byly vzneseny argumenty beroucí v úvahu infanticidium honoris causa i vliv porodních bolestí, které ženu – zvláště nezmanželenou prvorodičku – přivádějí do stavu naprostého zmatku, takže lze jen těžko hovořit o „zlém úmyslu“, a tudíž o skutečném „kriminálním činu“.¹⁰⁷ Na návrh raportéra Keesse byla do zákona později vnesena významná inovace týkající se rozlišení mezi svobodnou a provdanou matkou.¹⁰⁸ V jejím důsledku nový zákoník z roku 1803 zavedl rozlišení, upravující výši trestu podle toho, zda je dítě manželské či nikoli¹⁰⁹ (v tom

106 Allgemeines Gesetz ueber Verbrechen, 1787, § 122: „proti matkám, které zabijí dítě při porodu, nebo je úmyslně zanechají bez nutného zaopatření“.

107 „...da, jener vorsätzliche Wohlgedacht nicht einschreite, ohne welchen kein Verbrechen begangen werde“, Hugo HÖGEL, *Geschichte des österreichischen Strafrechtes*, Zwien 1904, II, s. 147.

108 „Nur in einem einzigen Falle kann die Strafe des Mordes eines Kindes gemindert und auf ein zeitliches aber hartes Gefängnis oder öffentliche Arbeit herabgesetzt werden, wenn nämlich eine Mutter ihr Au,er der Ehe geborenes Kind nur zu dem Ende tödtet, damit ihre bis dahin verborgen gebliebene Schwächung nicht entdeckt werde und ihr zugleich keine anderen Mittel der Geheimhaltung“, H. HÖGEL, *Geschichte*, II, s. 151.

109 Trestem pak měl být doživotní (lebenslanger) nejtěžší (schwerster) žalář. Zabití dítěte nemanželského se mělo trestat „pouze“ deseti až dvacetiletým těžkým žalářem, nikoli ovšem proto, že by život nemanželského novorozeněte měl menší „hodnotu“, ale proto, že zákon od nyní přihlížel k sociální a ekonomické situaci matky. *Gesetzbuch ueber Verbrechen und schwere Polizey-Uebertretungen* (1803), Wien 1815 (2 vyd.) § 36-40, s. 323-325.

druhém případě odstupňovala trest podle toho, zda byl spáchán aktivně či pasivně¹¹⁰ – „aktivní účast“ byla odlišena od pouhého „zanedbání péče“, za něž hrozilo pouze vězení pěti- až desetileté). Nový trestní režim byl matkám-vražednicím příznivý i tím, že obecně zavedl systém polehčujících a přitěžujících okolností (19 let před Francií!).¹¹¹ Násilný potrat měl být podle josefínského kodexu trestán dlouhodobým vězením prvního stupně a s nucenými pracemi (od jednoho do pěti let), přičemž pro vdané ženy se počítalo se ztížením. Stejný trest měl dopadat i na komplice – se zpřísněním pro otce plodu.¹¹² V pozdějším kodexu františkovském (1803)¹¹³ hrozil samotné matce stejný trest těžkého vězení, pokud svůj čin úspěšně dokonala, a v případě pokusu pouze vězení lehčí v rozmezí pouhých šest měsíců až jednoho roku(!). Komplicové opět podléhali stejnému trestu (s přitížením pro otce).

Zavedení (1787) nové kategorie „těžkých policejních deliktů“, které jsou ovšem odděleny od „zločinů“ a spadají do kompetence výhradně policejních orgánů, umožnilo uvést do chodu systém různých „mikropenalit“. Ty postihovaly drobné přestupky či nedbalosti spojené se sexuální morálkou, těhotenstvím.

Tak byla například každá svobodná těhotná žena povinná vyžádat si při porodu asistenci porodníka, báby, či alespoň „jiné počestné ženy“ a v případě náhlého, neasistovaného porodu, jehož plodem bylo mrtvé novorozeně, nahlásit tuto skutečnost osobě pověřené „uměním babickým“ či místní autoritě.¹¹⁴ Opominutí této povinnosti a zatajení porodu mělo za následek tříměsíční až půlroční vězení.¹¹⁵ Mikropenality se ovšem neomezovaly na kontrolu těhotných žen. Svůdce, který přivedl mladou dívku do jiného stavu pod slibem manželství, který nesplnil, měl být stížen přísným vězením v délce jednoho až tří měsíců.¹¹⁶ Sankci podléhají i lékaři, porodníci,

110 Unterlassung des noetigen Beistandes, Zanedbání péče s následkem smrti bylo trestáno vězením v délce 5–10 let. Uplatňovalo se zejména v relativně častých případech, kdy dítě zemřelo následkem prochladnutí, udušení nebo vykrvácelo, protože mu matka nezavázala pupeční šňůru.

111 *Gesetzbuch*, 1803, § 36–40; s. 323–325. Jako přitěžující okolnosti byly považovány: stupeň úmyslu nebo způsobené škody a dostatečnost přípravných prací k vykonání úmyslu. Naopak jako okolnosti polehčující platil nízký věk (do 10 let), duševní porucha, vzorné chování, úzkost, bída, návod od jiné osoby a „náhlé hnutí mysli“.

112 *Allgemeines Gesetz*, 1787, fr. překlad, artt. 112–115.

113 *Gesetzbuch*, 1803, fr. překlad (1833), I. část, kapitola XVII, artt. 128–132.

114 *Gesetzbuch*, 1803; II. část, art. 94.

115 *Tamtéž*, art. 95.

116 *Tamtéž*, art. 250.

báby..., osoby, které by prozradily tajemství ženy, která se svěřila do jejich péče: zákaz výkonu povolání v délce tří měsíců až jednoho roku se při třetí recidivě mění na zákaz doživotní.¹¹⁷ Josef i jeho nástupce spoléhali právě na mimorepresivní zařízení, čímž se vytvořil tím relativně úměrný a aplikovatelný sankční režim.¹¹⁸ Tato kombinace sociální kontroly i sociální péče umožnila redukovat riziko infanticidia.

Oproti dědičným zemím vyhradila toskánská reformní Leopoldina z roku 1786 pro matky-vražednice, kterým by byla prokázána úmyslná infanticida, stále ještě výjimečný (doživotní) trest: tento zločin tvoří součást článku LIII o premeditovaných vraždách spolu s potratem i travičstvím.¹¹⁹ Sám Leopold se ovšem ve svých původních návrzích vyjadřoval pro dočasné nucené práce (které měly čekat i ty, kdo se dopustí potratu, ať jde o samotné „matky“, lékaře či porodní báby).¹²⁰ Obnovení trestu smrti v Toskánsku v roce 1790 se sice od roku 1795 vztahovalo i na tento zločin,¹²¹ ale podle výsledků našeho studia ve fondech florentského Nejvyššího soudu nebyl pravděpodobně nikdy aplikován.¹²²

Naopak francouzští revolucionáři z roku 1791 se s problémem infanticidia vypořádali svérázně – prostě tento delikt vůbec nezařadili sui generis do zákoníku, čímž jej mlčky umístili mezi vraždu (meurtre) a úkladnou vraždu (assassinat) – podle toho, zda byl čin „promyšlen“ či nikoli.¹²³ Systém fix-

117 Tamtéž, art. 243.

118 Jaký byl výskyt tohoto zločinu v českorakouských zemích? Bohužel se můžeme opřít jen o zlomkovité údaje roztržité v různých druzích pramenů. Podle F. Hartla bylo například před městským vídeňským soudem souzeno 11 infanticidií a 3 potraty (ze 2768 procesů) mezi lety 1793–1800, Friedrich HARTL, *Der Wiener Kriminalgericht*, Wien 1973, s. 272. Pro Čechy devadesátých let 18. století uvádí například Riegger pouze čísla v rámci krajů (Josef Anton von RIEGGER, *Materialien zur neuen Statistik von Böhmen...*, Tabelle). Podle elenchů zlomkovitého Pražského vrchního a apelačního soudu jsem mezi lety 1810–1814 napočítala 97 případů infanticidia, 7 případů násilného potratu (šlo především o lékaře) oproti dalším 73 případům násilných činů proti životu. SÚA Praha, série PAS, elench PU 2.

119 Leopoldina, art. LVII.

120 ASF, SG, f. 61, ins. 24, Veduta N° 50.

121 Codice penale... di Gran' Ducato di Toscana, ... 1786, (čl. LVII) ještě řadí infanticidium mezi premeditované vraždy spolu s travičstvím – tedy mezi ty nejstrašnější zločiny podléhajícími „ultimo supplizio“, jemuž má předcházet jednohodinové setrvání u pílře. Spoluovina se trestá stejným způsobem.

122 Podle rejstříku rozsudků (Specchietto, možná ne kompletní) z let 1786 až 1808 jsem napočítala 9 žen obviněných z infanticidia. Ani jedna nebyla odsouzena k smrti. 3× se vyskytl trest vězení, carcere (1800, 1802, 1803), 3× rozsudek sospetti gli atti, 1× processo aperto a 2× non procedersi. ASF, STG, Specchietto N° 2466.

123 Vražda spáchaná bez úkladného promyšlení byla trestána 20 lety těžkého žaláře, art. 8, lit. II 2. č.

nich trestů tak stavěl soudce před volbu mezi dvacetiletým vězením a trestem smrti. Není tedy divu, že nově instalovaná instituce porotců z lidu považovala tento trest za příliš přísný v obou případech a neváhala užít svého práva prohlášení nevinu,¹²⁴ jak o tom svědčí regionální studie o kriminalitě z revoluční doby.¹²⁵ Mnozí autoři komentářů – soudci z praxe – si stěžovali na nárůst tohoto deliktu, který se stal v podstatě beztrestným.¹²⁶ Potrat provedený těhotnou ženou byl v podstatě de iure dekriminalizován, jelikož v revolučním zákoníku se objevuje pouze potrat způsobený jiné osobě (především lékařem).¹²⁷

Napoleon, ve snaze o obecné posílení represe, jakož i o oživení římského práva i patriarchálního principu, znevýhodnil postavení levobočků i svobodných matek (zákaz pátrání po otcovství) a za infanticidium požadoval trest smrti s tím, že jde nutně o čin promyšlený.¹²⁸ Spoluvina při infanticidě je vyloučena: Sama definice deliktu předpokládá, že byl spáchán výhradně matkou samotnou a spoluúčast tedy může být stíhána pouze se stejnou přísností jako spoluvina na vraždě příbuzného.¹²⁹ K upřesnění došlo i v případě potratu: vězení hrozilo samotné těhotné ženě i jejím komplicům, ztížený trest (dočasné nucené práce) hrozil lékařům. K zajímavé debatě došlo v případě pokusu o potrat, kde se zákonodárci rozhodli k po-

124 Odsouzení mohlo být vyhlášeno pouze většinou 10 hlasů ze 12 ve třech klíčových otázkách týkajících se viny, úmyslnosti a dokazatelnosti zločinu.

125 Viz například Amédée COMBIER, *La justice criminelle à Laon pendant la Révolution*, Paris 1882; René DEMOGUE, *La justice criminelle de Marne, 1790–1830*, Reims 1913; Claude BLUM, *Histoire du département de l'Yonne pendant la Révolution Française (1792–1799)*, thèse dactyl., 1964; Bernard SCHNAPPER, *L'activité du tribunal criminel de la Vienne*, in: *La Révolution et l'ordre juridique privé*, Orléans 1986, PUF 1988, s. 623 et ss.

126 Např. *Observation des tribunaux, 1805*, Archives nationales de France, AD III 55–56.

127 Code pénal, Art. 17.

128 Při zasedání Státní rady dne 8. 11. 1808 předložil rytíř Faure, vládní rada a mluvčí, návrh zákona, který vyjímal infanticidu z kategorie obyčejných vražd a vyhrazoval jí specifické čestné místo poblíž úkladných vražd a otcovražd, přičemž jediným úměrným trestem je smrt. Vládní návrh podpořil i jeden z hlavních autorů napoleonského občanského zákoníku, arcikancleř císařství Cambacérès. Podle něho je vražda novorozeněte barbarství strašnější než jiná vražda. V únoru 1810 byla infanticida, opět na návrh rytíře Faurea, asimilována s promyšlenou vraždou, protože, jak tvrdil Faure, novorozeně nemůže nikdy být usmrceno v návalu hněvu či nenávisti (jak předpokládá článek o vraždě obyčejné), neboť může jen těžko vzbuzovat takové vášně. Pokud je plodem mravního poklesku, nemůže nalézt shovívavost u „legislativy, která chce být ochránkyní mravů“. Někdejší „falešná misantropie“ byla zavržena a řada účastníků diskuse zavrhla i úvahy o neúmyslnosti či nepromyšlenosti takového činu – vždyť těhotná žena má devět měsíců na to, aby jej promyslela! Jean-Guillaume LOCRIÉ, *Législation civile et criminelle*, Paris 1831–1832, t. XXX, s. 382–384.

129 Dvorský dekret ze 4. 11. 1808.

rušení obecných pravidel týkajících se pokusu o zločin: pokus o potrat měl být trestán stejně jako potrat dokonaný, s výjimkou případu, že se o něj pokusí sama těhotná žena.¹³⁰ Úmysl je tak důležitější než skutečný výsledek, což stojí v podstatě proti osvícenským beccariánským postulátům o „veřejné škodlivosti“.

Přehnaná represe měla – jako v dobách starého režimu – za důsledek pouze faktickou neúčinnost, protože soudci nadále váhali aplikovat příliš drakonické tresty¹³¹ a přistupovali tak na prohlášení poroty o nevině, případně předpokládali neúmyslné zavinění, jak o tom svědčí i naše výzkumy v kriminálních fondech ve Versailles.¹³² Infanticidium tak bylo v podstatě dekriminalizováno de facto, resp. stávalo se pouhým policejním deliktem, neboť obviněné byly často od kriminálních soudů posílány před komise nápravné policie (*police correctionnelle*). Teprve v roce 1824 byl přijat článek o polehčujících okolnostech aplikovatelných výhradně v případě vlastní matky novorozence, který umožňoval nahradit trest smrti doživotními nucenými pracemi – princip rozšířený na ostatní provinilce zákonem z roku 1832.¹³³

Pro srovnání ještě uveďme příklad Landrechtu protestantského Pruska z roku 1794, který věnoval infanticidiu jednu z nejrozsáhlejších partií své 22. části zasvěcené trestněprávním předpisům. Pruský Landrecht sice zachoval trest smrti, ale pouze jako vrchol pyramidy komponované z celého komplexu mikropenalit stíhajících drobná pochybení lékařů, porodních bab i rodičů a partnerů těhotných žen a dívek. Samotné svobodné matky (na rozdíl od rakouských zákoníků podléhaly provdané „matky vražednice“ v Prusku zákonům o obyčejné vraždě bez jakéhokoli polehčujícího momentu) podléhaly minuciozní kontrole opět garantované drobnými sank-

130 Code des délits et des peines, 1810, artt. 59 (obecně o pokusu) a 317 (o potratu), Antoine BLANCHE, *Etudes sur le Code pénal*, Paris 1867, s. 702–709.

131 Teprve po zavedení polehčujících okolností ve Francii (1824, 1832) přišel zákon z roku 1901, který infanticidium v podstatě dekriminalizoval na pouhý delikt.

132 Versailleský trestní soud (Cour Criminelle, později Cour d'Assises) vynesl v letech 1790–1811 22 rozsudků ve věci infanticidia, přičemž trest smrti byl vykonán pouze 2× – tam, kde se porota shodla na tom, že čin byl spáchán dobrovolně a promyšleně (*avec préméditation*). Po napoleonské reformě soudnictví a po promulgaci nového trestního zákoníku, v letech 1812–1861, byl vykonán pouze jediný trest smrti, a to již v roce 1812; s obnovením monarchie došlo, mimo jiné, k obnovení práva milosti (zrušeného za revoluce), které bylo hojně využíváno právě v těchto případech. Jinak bylo sedm obžalovaných odsouzeno ke 20 letům vězení za infanticidium spáchané dobrovolně, ale nikoli s preeditací, dalších pět bylo uvězněno (na 1–4 roky) za neúmyslné zabití a zbylých osm bylo propuštěno pro nedostatek důkazů. Archives départementales Yvelines (Seine-et-Oise), série L (1790–1811) a U2 (1811–1861).

133 Adolphe CHAUVEAU – Faustin HELJE, *Théorie du Code Pénal*, vol. III, Paris 1872, s. 432.

cemi. Teprve selhání všech těchto – v podstatě spíš preventivních než přímo represivních – opatření mělo za následek aplikaci nejvyššího trestu.¹³⁴

Na prahu 19. století se tedy z infanticidia – dříve zločinu „ztíženého“ – stal zločin „privilegovaný“, zvláště v případě svobodných matek. Srovnávací hledisko ovšem ukáže kulturní partikularity. V porevoluční Francii opět systematicky docházelo k porušování legality, osvícenci tak oslavované. Posílení represe v rovině normy mělo za následek pouze její oslabení v rovině praktické (či přímo dekriminalizaci de facto), a to ve Francii i v Toskánsku. Realističtější a umírněnější reformátoři vídeňští dali přednost zmírnění represe pomocí nuancování způsobů spáchání tohoto činu, což jim dovolilo striktnější aplikaci litery zákona, ačkoli i v habsburské monarchii byly znatelné obecné tendence ke zmírňování rozsudků. Přímé násilí tak bylo nahrazeno násilím, které bylo dávkováno a rozděleno způsobem mnohem subtilnějším – jemnějším a koherentnějším systémem přinucení, které zahrnovalo celý komplex drobných sankcí a preventivně-disciplinárních opatření, v nichž ústřední roli hrál permanentní, anonymní a mnohonásobný dozor.

Později došlo ke zmírnění sankcí i pro ženy vdané – tehdy, kdy „sociální“ hledisko osvícenců ustoupilo pomalu „psycho-biologickému hledisku“ lékařů 19. století, kteří začali zohledňovat specifický psychický stav rodičky. Tendence k dekriminalizaci infanticidia de facto v případě „nedostatečnosti důkazů“ či „neúmyslného činu“ ostatně ve stejné době zjevně vyvolaly diskusi v mladých, nově se formujících medicínských oborech – soudním lékařství, porodnictví (resp. gynekologii), ale i psychiatrii – o hledání nepopíratelných „důkazů“ úmyslného infanticidia. Právě tyto nové formy vědní rozvíjené na prahu 19. století vnesly do studované problematiky nové jistoty – ale i nové problémy.

Vina a odpovědnost matek vražednic v lékařském diskursu

Není jisté náhoda, že již v roce 1759 zasvětil Josef Ignaz Ruth, první profesor porodnictví na pražské univerzitě, svou inaugurační tezi právě tématu infanticidia.¹³⁵

V první čtvrtině 19. století se infanticidium stalo velice oblíbeným námětem pro francouzské soudní lékaře i porodníky, jejichž role – a současně moc – byla při procesech zcela klíčová. Během první poloviny 19. století se nezbytnou postavou při trestním procesu stává lékař. Dochází tehdy ke

¹³⁴ Landrecht, traduction française: Code général pour les Etats prussiens, traduit par les membres du bureau de législation étrangère, Paris an IX (1800).

¹³⁵ Josef Ignaz RUTH, *De infanticidio*, Dissertatio inauguralis medica, Praeae 1759.

stále systematictějšímu podrobování obžalovaných „expertům“, zejména lékařským. O procesech s matkami–vražednicemi to platí dvojnásob a jistě není náhodou, že během první čtvrtiny 19. století vznikla na francouzských lékařských fakultách relativně dlouhá řada doktorských disertačních prací zasvěcených právě infanticidii ve snaze podat vyčerpávající informace v bodech, které po staletí budily nejistotu lékařů i soudců. Jak poznat, narodilo-li se dítě živé či mrtvé? (Opět pokračuje i nekonečná polemika s tradiční hydrostatickou docimasií.) Bylo životaschopné? Jaká byla příčina jeho smrti?... Je možné, že obžalovaná žena skutečně porodila v předpokládaném termínu? Mnozí z autorů vyvinuli minuciozní snahu vyvrátit tradiční strategie obrany obviněných žen: Jaké jsou neomylné znaky těhotenství? Je možné, že by žena nevěděla, že je těhotná nebo že přivádí na svět dítě? Při některých komplikovaných případech v soudní praxi byli žádáni o přezkoumání a konzultaci i věhlasní soudní lékaři jako Fodéré či porodníci jako Baudelocque – na pomoc soudcům i obviněným. Ale vědecký diskurs nabídl ještě novou cestu, jak vyloučit či oslabit vinu a odpovědnost předpokládání matky–infanticidy: cestu budoucí psychopatologie.

V souvislosti s rozvojem psychiatrie a s diskusemi o specifické psychice ženy, a zejména o patologickém stavu zvaném těhotenství, se do diskusí o příčinách infanticidia stále více zapojovali i psychiatři. Dobové studie o specifické „duši“ či „temperamentu“ ženy (zejména v souvislosti s její reprodukční funkcí), které se objevovaly na přelomu 18. a 19. století, obrátily pochopitelně pozornost některých lékařů ke specifickému psychickému stavu, v němž se nalézá žena těhotná či kojící. Nově medikalizovaná, „maskulinizovaná“ ženská medicína spekulovala o tom, že těhotenství, porod a poporodní stav představují „abnormální“ psychosomatický stav, který se snadno mění v partikulární formu „šílenství“ (folie či aliénation), ve skutečnou psychiatrickou patologii,¹³⁶ která musí nutně oslabovat přičetnost a odpovědnost „postižené“ ženy. Může existovat vztah mezi tímto podivným šílenstvím – ať už přechodným či s trvalými následky – a „zločinem“ spáchaným v tomto delirickém stavu? Jaký je vztah mezi puerperálním stavem – a infanticidiem? Soudní lékař Briand se tázal ve své příručce legální medicíny z roku 1821: „Může vést těhotenství ženu ke spáchání jistých činů proti její vůli?“ Odpověděl kladně: Jde prý tehdy o činy „více či méně neodolatelné“.¹³⁷

¹³⁶ Alessandro STOPPATO, *Dell'influenza delle cause fisiologiche nella specializzazione del reato d'infanticidio*, Padova 1886; Giuseppe ARDINI, *La donna delinquente e la legge penale*, Catania 1883.

¹³⁷ Joseph BRIAND, *Manuel de médecine légale*, s. 55.

Ve Francii byl v roce 1824 po dlouhých debatách přijat zákon, který umožňoval soudcům zlehčit trest na pouhých pět let vězení pomocí polehčujících okolností. Prokázané narušení mentálního stavu matky vlivem těhotenství a porodu vedlo ke snížení trestu na jeden až pět roků.¹³⁸ Přibližně ve stejné době, tedy kolem roku 1825, proběhla ve Francii kriminologicko-psychiatrická debata o „vražedné monománii“ (*monomanie homicide*) a dalších „neodolatelných nutkáních“ (*pulsions irrésistibles*) vedoucích k nevysvětlitelným a zdánlivě nepochopitelným vraždám, z nichž řada byla spáchána právě na malých dětech jejich vlastními (i legitimními a v podstatě milujícími) matkami. Již v témže roce (1826) zveřejnil doktor Michu svůj spis na obranu čtyřadvacetileté ženy, která brzy po porodu pocítila nepřekonatelný „zhoubný sklon“ své novorozené dítě zabít – do té míry, že den pro ni představoval „neustálý boj mezi ideou zabít své dítě a strachem, že podlehne tomuto svému sklonu“.¹³⁹ Svěřila se svému faráři, který přivolal lékaře; Michu si nutně položil otázku, zda porod – ač jev přirozený – může mít vliv na obecný stav ženy do té míry, že v ní podnítí „sklon vraždit“? Podle něj je to pravděpodobné – vždyť i některá zvířata jako kočky, svině, feny, „jejichž instinkt je přece tak v souladu s přirozeným citem“, mohou zahubit svá mláďata. Navíc, u rodiček jsou často patrné jisté poruchy vnímání. Z toho plyne, že možná v přírodě přece jen existuje jakási možnost jednání v závislosti na dosud nejasných příčinách, která odcizuje živou bytost od jejích přirozených kladných sklonů. Zjevně se jí nevyhne ani člověk a ocitá se tak ve stavu či podmínce jiných zvířat, usuzuje Michu, a činí z něj kořist slepých a krvavých instinktů.¹⁴⁰ Již Pinelův žák Etienne Esquirol s jistým údivem hovořil o ženách, které léčil v Charentonu, „dobré matky rodiny“, které byly „trýzněny myšlenkou infanticidia“. Esquirol byl pravděpodobně mezi prvními, kdo vážně problematizoval to, co ve svém klasickém díle o mentálních poruchách, publikovaném v roce 1838, nazval „šílenství rodiček a kojných“, jež zařadil mezi „šílenství přechodová“ (*délire passager*).¹⁴¹ Uvědomoval si, že jakkoli bylo již mnoho napsáno o nemocech, jimž jsou vystaveny rodičky, ženští lékaři se jen málo zabývali mentálními porucha-

138 Octáve GAUBAN, *L'infanticide – A l'origine de la loi du 18 novembre 1901*, Bordeaux 1903; Pierre LASCOURMES – Pierrette PONCELA – Pierre LENOËL, *Les grandes phases d'incrimination. Les mouvements de la législation pénale, 1815–1940*, Paris 1992, s. 163.

139 J. L. MICHU, *Discussion médico-légale sur la monomanie homicide, à propos du meurtre commis par Henriette Cornier*, Paris 1826, s. 4–9.

140 J. L. MICHU, *Discussion médico-légale*, s. 14.

141 Jean Etienne Dominique ESQUIROL, *Des maladies mentales*, Paris (1838); réimpr. Frénésie, 1989, s. 843.

mi, které mohou nastat při nebo po porodu.¹⁴² V centru jeho pozornosti se tak ocitá jistý druh „alienace“, šílenství, který pochází pravděpodobně z kojení (podle něj jím trpí dvanáctina či desetina žen, které rodily v Salpêtrière), přesahuje tak striktně puerperální dobu a má víceméně trvalé následky.

Dále vyčleňuje ještě dvě jiné podoby „přechodného deliria“, které může zasáhnout rodičku: První z těchto forem se projevuje těsně po porodu a brzy – do dvou až čtyř dní – mizí. Druhá představuje „delirium“ žen, které ve své „frenesii“ dítě právě přivedené na svět zabijí. Esquirol tehdy formuluje tuto klíčovou větu: „Falešná hanba, rozpaky, strach, bída nezapříčiňují vždy infanticidium. Delirium, které naruší rozum rodičky, může také někdy vést její svatokrádežnou ruku.“ Esquirol tak nepřímo napadl princip napoleonského trestního zákoníku z roku 1810, podle něhož je infanticidium takřka vždy následkem premeditace.¹⁴³

Domnívám se, že je to Marcého práce (1858),¹⁴⁴ která pravděpodobně jako jedna z prvních nastolila otázku, zda nelze všechny případy infanticidia považovat za projevy puerperální (dnes laktační) psychózy, která vylučuje nebo alespoň radikálně oslabuje zodpovědnost pachatelky. Marcé tak definitivně skoncoval s hipokratovskou tradicí, která směřovala rozličná „šílenství těhotných žen“ a jasně oddělil „šílenství žen těhotných“ a to, co jasně pojmenoval „folie puerpérale“.¹⁴⁵ Další autoři ve Francii i v jiných zemích tento koncept „přechodného šílenství“ spojeného s laktací dále rozvíjeli¹⁴⁶ nebo je popírali,¹⁴⁷ v řadě otázek však všichni zůstali poněkud rozpačití: Jsou příčinou této psychózy hanba a sociální tlak, nebo fyziologické změny v organismu rodičky? Jedná se o patologii sociální nebo individuální? Postihuje všechny ženy rovným dílem nebo spíše svobodné matky (jak se domníval například Krafft-Ebing)? Diagnóza laktační psychózy nicméně dodnes hraje často rozhodující úlohu v podobných případech.

142 J. E. D. ESQUIROL, *Des maladies mentales*, s. 115.

143 J. E. D. ESQUIROL, *Des maladies mentales*, s. 115–116.

144 L. V. MARCE, *Traité de la folie des femmes enceintes, des nouvelles accouchées et des nourrices, et des considérations médico-légales qui se rattachent à ce sujet*, Paris 1858.

145 L. V. MARCE, *Traité de la folie des femmes enceintes*, s. 147.

146 Jmenujme alespoň práce Georges ROCHER, *Etude sur la folie puerpérale*, Paris 1877; Vincenzo MELLUSÌ, *La madre delinquente, Studio di psicologia morbosa*, Roma 1897; Vincenzo MELLUSÌ, *Madri doloranti. L'incoscienza nella dinamica del delitto*, Morano, Napoli 1937, s. 204 a 159, nebo v Rakousku (v italském vydání) od profesora psychiatrie na vídeňské univerzitě R. KRAFFT-EBING, *La responsabilità criminale et la capacità civile*, trad. de A. Raffaele, Napoli 1886.

147 Ambroise-Auguste TARDIEU, *Etude médico-légale sur la folie*, Paris 1872; Ambroise-Auguste TARDIEU, *Etude médico-légale sur l'infanticide*, Paris 1880.

Závěr

Infanticidium – jakkoli zcela nevymizelo ani v současném světě – do značné míry představuje produkt určité kultury a určitého prostředí: preindustriální společnosti, která neznala (nebo jen částečně) antikoncepci, a která kul-pabilizovala a stigmatizovala nemanželské mateřství a vyvíjela psychický a sociální nátlak na chudé, většinou analfabetní neprovdané ženy z defavorizovaného prostředí, v závislém postavení. V průběhu 17.–19. století se ovšem proměňoval i obraz této „matky vražednice“, obraz vytvářený dobovým „filozofickým“ i odborným diskursem; součástí byla i proměna diskursu o příčinách i profylaxi tohoto zločinu. Od nemravné, zvrhlé ženštiny jednající často z návodu Ďábla (který přece usiluje o duši nekřtěňátek) raně novověkých teologů a moralistů; přes oběť sociálního a ekonomického tlaku i společenských předsudků v diskursu beccarianistů a stuermerů; až po produkt, důsledek krátkodobé poruchy psychiky v diskursu lékařů a psychiatrů.

Goethova Markétka nebyla sama – infanticidium se stalo jedním z velkých sociálních problémů doby, které se v ní koncentrovaly. Pozornost, již věnovali problému infanticidia, svědčí o skutečnosti, že je vnímali ne pouze jako marginální nedostatek v trestněprávním systému, individuální delikt, který je třeba vymýtit, ale jako projev celospolečenské dysfunkce, faktor manifestující celou řadu problémů. Součástí diskursu o infanticidě byly tedy především právní a mravní diskriminace levobočků a svobodných matek, ekonomická a sociální situace služebných osob odsouzených k více či méně dobrovolnému celibátu a živořící na hranici existenčního minima (dělnické ženy v 19. století), představy o cti i „dvojí morálce“ uplatňované rozdílnou měrou vůči mužům a ženám, stejně jako vůbec vztah mužů k ženám.

V době, kdy v Evropě dochází k postupnému omezování dětí v rodině, kdy klesá kojenecká úmrtnost a snaha o „kvalitu“ převažuje nad požadavkem kvantity, v „maltuziánské“ společnosti přinesla nová státní populacionistická politika obrát v sociální péči i ve formách sociální kontroly. Přinesla ale i novou „ekonomii života“ zhodnocující nemanželské děti jako formu státního bohatství a podporující sňatky nemajetných. Právě studium proměny kriminální politiky v záležitosti infanticidia příkladným způsobem ukazuje, jak byl režim exemplární represe nahrazen režimem komplexní kontroly, která měla v prvé řadě profylaktický charakter. Přímé násilí tak bylo nahrazeno subtilnějším systémem násilí zprostředkovaného, rozdrobeného do mikropenalit. Tento jemnější a koherentnější donucovací systém, jehož pilíř tvořil žebříček drobných sankcí dopadajících na celou sociální síť obklopující mladou ženu, byl podpírán celým ansámblem mi-morepresivních opatření sociálního, lékařského i ekonomického charakte-

ru, přičemž neodmyslitelným doplňkem byl systematický a násobný dozor neredukovatelný na jednu instituci či formu autority, ale rozptýlený mezi členy společnosti.

Ztělesněním této nové politiky byly trestní zákoníky rakouské a pruské, oproti legislativním textům francouzským, které do značné míry zůstaly věrné tradici represivní a patriarchální. Jejich extrémní přísnost ovšem vedla k zákonu z 18. listopadu 1901, který infanticidium dekriminalizoval v podstatě na pouhý delikt.

Ale zločin – infanticidium nevyjímaje – může existovat jen tehdy, podpoří-li jeho legitimitu nejen trestní zákon, ale i řada dalších institucí včetně soudní praxe – či veřejného mínění. Je tedy třeba zdůraznit ještě jednu klíčovou záležitost – totiž samotný proces dekriminalizace infanticidia, jeho formy a fáze, odehrávající se na různých úrovních a rozdílným způsobem v různých studovaných prostředích. Dá se říci, že v dlouhodobém vývoji došlo k dekriminalizaci *de iure*, jelikož infanticidium bylo buď rekvalifikováno na pouhý (policejní) delikt, nebo (později) zcela zmizelo z řady trestních zákoníků jako trestný čin *sui generis* – v rovině legislativní tedy přestalo jako zločin existovat. Druhou rovinu dekriminalizace – vedle roviny legislativní – nám ovšem nabízí postupy legislativní praxe, které – v relativně dlouhém časovém horizontu počínaje minimálně polovinou 17. století dekriminalizovaly řadu infanticidií *de facto* tím, že „de-fabrickovaly“ jejich trestnou podstatu a učinily z nich nešťastné náhody, nedokazatelné případy či neúmyslné činy.

Co se potratu týče, tak tento trestný čin byl v praxi dekriminalizován *de facto* v předosvícenském období takřka dokonale už tím, že zákony o potratu byly uplatňovány velice výjimečně – dá se říci, že takřka vůbec a že tedy například v českém prostředí potrat jako zločin v podstatě neexistoval.

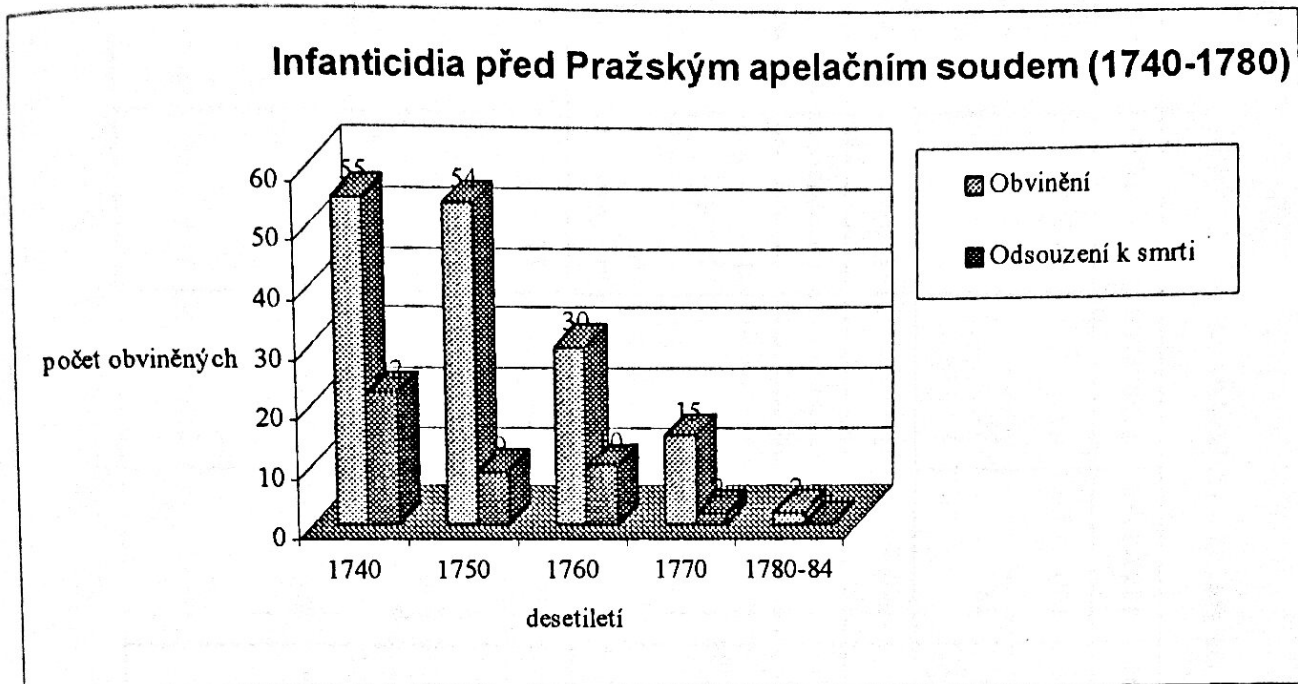
Třetí rovinu dekriminalizace představuje kritický, intelektuální diskurs právníků či lékařů, kteří se snažili narušit legitimitu přísných zákonů proti infanticidiu a jejich neuznáváním napomohli i k právní dekriminalizaci. Diskurs lékařský je pak jiným příkladem cílené de-fabrikace zločinu (infanticidia) pomocí vědeckých argumentů dokazujících oslabenou či neexistující odpovědnost „vraždících matek“.

S konečnou platností a s odstupem času se zdá, že jediným řešením, které se ukázalo být účinné, nebylo zpřísnování, nýbrž naopak uvolnění mravů: teprve dekriminalizace potratu a legalizace antikoncepce ve 20. století infanticidium skutečně marginalizovaly. V některých, zejména západoevropských a středoevropských zemích došlo po druhé světové válce k dekriminalizaci infanticidia v tom smyslu, že infanticidium přestalo existovat jako svébytná skutková podstata a bylo začleněno mezi ostatní zločiny pro-

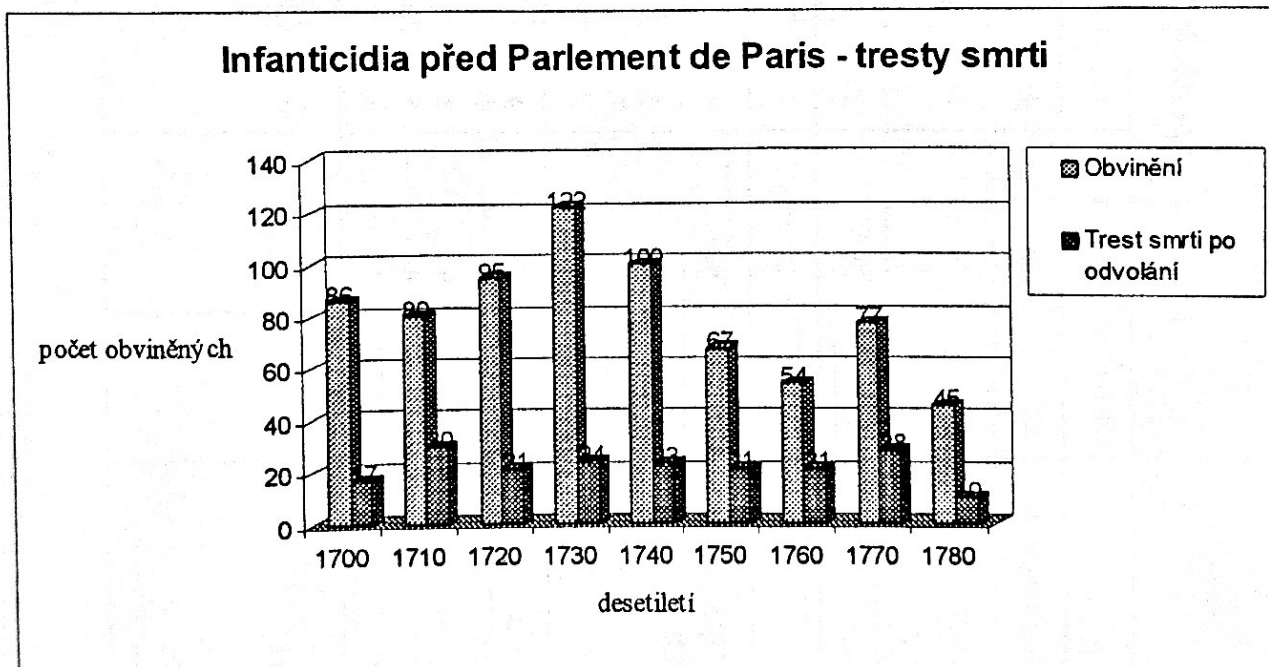
ti životu. Změněné podmínky svobodných matek a nemanželských dětí jakoby přestaly dávat podnět k existenci této specifické kategorie se specifickým, privilegovaným režimem s polehčujícími okolnostmi pro svobodné ženy v limitní situaci. Ovšem ještě poválečná doba vykazuje značné kulturní rozdíly mezi evropskými zeměmi: ještě relativně dlouho po roce 1968 přiznávala řada středozemských států včetně Itálie a Španělska polehčující okolnost nejen matkám-vražednicím, ale i rodinným příslušníkům či partnerovi, byli-li spolupachateli, a to opět honoris causa: důkaz přetrvávající nerovnoměrnosti ve vnímání individuální a rodinné cti i sociálního stigmatu.

PŘÍLOHA: GRAFY A TABULKY

Infanticidia před Soudními tribunály

Spolu s klesajícím počtem obžalovaných klesá i počet odsouzených

Jakkoli se celkové počty obviněných v jednotlivých desetiletích pohybují, počet skutečně odsouzených se zdá být takřka stabilní.

INFANTICIDIA PŘED PARLEMENT DE PARIS – přehled trestů

	1701-1710	1711-1720	1721-1730	1731-1740	1741-1750	1751-1760	1761-1770	1771-1780	1781-1790
Počet obžalovaných	86	80	95	122	100	67	54	77	45
Smrt / tortura	26 1	30 1	21	24	23	21 1	21 1	28	10
OCM	32	25	25	15	7	2	1	2	0
Galeje	-	1/3 roky	-	1	-	-	1/doživotí	-	-
Vyhnanství doživotní	15	4	6	8	2	3	1	2	1
na 9 let	1	-	-	2	1	-	1	1	-
na 5 let	9	1	1	3	1	-	-	-	-
na 3 roky	1	2	2	1	-	-	-	1	-
	3	1	3	2	-	1	-	-	1
Vyšetřování ve vězení	10	6	9	46	51	23	24	19	23
1 rok	1	1	1	28	38	16	19	13	22
6 měsíců	1	-	2	5	3	-	-	2	-
3 měsíce	7	4	5	7	2	-	-	-	-
	1	1	1	6	8	7	5	4	1
Špitál doživotní	-	-	-	1	1	2	3	8	2
na 9 let	-	-	-	-	-	-	1	4	1
na 5 let	-	-	-	-	1	-	-	-	1
na 3 roky	-	-	-	1	-	-	-	-	-
nezjištěno	-	-	-	-	-	1	1	3	-
	-	-	-	-	-	1	1	1	-

INFANTICIDIA PŘED PARLEMENT DE PARIS – přehled trestů (pokračování)

	1701-1710	1711-1720	1721-1730	1731-1740	1741-1750	1751-1760	1761-1770	1771-1780	1781-1790
(Podmínečně) propuštění	2	5	2	8	11	1	1	1	1
Anulovaná procedura	1	-	2	3	3	3	-	-	-
Propuštění	2	1	1	4	2	1	-	-	-
Zbavení obvinění	-	-	-	-	-	-	1	6	5
Odklad	-	-	-	2	1	3	-	1	-
Demence	1	-	1	-	-	1	-	1	-
Doprovodné tresty - praní, veřejné napomenutí, pokuta	4	1	-	3	1	-	-	4	-

INFANTICIDIA PŘED SUPREMO TRIBUNALE DI GIUSTIZIA VE FLORENCII

(Při kvantifikaci byl problém, že některé tresty se překrývaly a jinde scházely údaje o trestu a byl udán jen počet obviněných.)

	1762	1763	1764	1765	1766	1767	1768	1769	1770	1771	1772	1773	1774	1775	1776	1777	1778	1779	1780	1781	Total
Oběšení												1									1
Veřejné práce												1									1
Konfinace		1	1																		2
Vězení	1	2	3			1	1	2	5	2	3	1	1			4	1	2	1	1	31
Exil					2				1							4					7
Peněžní či majetkový trest				1					2				1								4
Nedokončený proces	9	1		1	1	3		2	1		1			1			2		1		23
Podezřelé jednání	1	1	1	2	3	1	1	2	3	5			3		4	1	2			2	33
Nepropouštět		4					1	1	1		2	1	1								11
Nepokračovat dále		2		1				1		1	1	1			4	2	1		1		15
Circondarsi l'Inquisizione	3	1	1		2						1						1				9
Celkem souzených osob	15	12	7	4	8	5	3	8	13	8	7	6	6	1	8	9	6	2	3	3	134

POTRATY PŘED SUPREMO TRIBUNALE DI GIUSTIZIA VE FLORENCII

	1762	1763	1764	1765	1766	1767	1768	1769	1770	1771	1772	1773	1774	1775	1776	1777	1778	1779	1780	1781	Total
Oběšení																					
Veřejné práce	1																				1
Vězení	1																1				2
Peněžní či majetkový trest										1	1									2	4
Nedokončený proces	1				1																2
Podezřelé jednání	1	1			1			2			1		1		2			1			10
Nepokračovat dále				1	1					2	1			2		2		1			10
Circondarsi l'Inquisizione	3	2																			5
Celkem souzených osob	7	3	0	1	3	0	0	2	0	3	3	0	1	2	2	2	1	2	0	2	34

INFANTICIDIA V PRVNÍCH „MODERNÍCH“ (REFORMNÍCH) KODEXECH
Zařazení do inkriminačního systému / Trest

Toskánská Leopoldina 1786	Allgemeines Gesetz Josefa II. 1787 Rakousko	Code pénal Francie	Progetto Lombardský 1791-1792 1791	Landrecht Pruský 1794	Strafgesetzbuch Františka II., Rakousko 1803	Ferdinandina Toskánsko 1807	Code pénal Napoléon 1810	Bavorsko trestní zákoník 1813
Zařazeno mezi vraždy úkladné	Žádný zvláštní článek, souzeno jako vražda či úkladná vražda	Žádný zvláštní článek, souzeno jako vražda či úkladná vražda	Žádný zvláštní článek, řazeno mezi „vraždy mezi příbuznými“	Zařazeno mezi články týkající se infanticidia, zatajeného těhotenství ap.	Zvláštní článek	Zvláštní článek	Zvláštní článek	Zvláštní článek
Ergastolo (vězení tuhé) na doživotí	Ergastolo většinou dlouhodobé	Možný i trest smrti	Ergastolo na doživotí nebo trest smrti, pokud je dokázána „promyšlenost“	Trest smrti po vyčerpání „mikropenalit“ týkajících se matky i jejího okolí	Manželské dítě: tuhé doživotní vězení Nemanželské dítě: Vězení 10-20 l. Pokud došlo k činu pouhým opominutím, pak velmi tuhé vězení na 5-10 let	Smrt	Smrt	Vězení v pevnosti na neurčitou dobu, v případě recidivy – smrt

POTRAT V PRVNÍCH „MODERNÍCH“ (REFORMNÍCH) KODEXECH

Zařazení do inkriminačního systému / Trest

Toskánská Leopoldina 1786	Allgemeines Gesetz Josefa II. 1787 Rakousko	Code pénal Francie	Progetto Lombardský 1791-1792 1791	Landrecht Pruský 1794	Strafgesetzbuch Františka II., Rakousko 1803	Ferdinandina Toskánsko 1807	Code pénal Napoléon 1810	Bavorsko trestní zákoník 1813
Jako vraždy, stejně pro matku i její komplice	Zvláštní článek	Zvláštní článek vztahující se na třetí osobu, nikoli na těhotnou ženu	Zvláštní článek	Zvláštní článek	Zvláštní článek		Zvláštní článek	Zvláštní článek
Pokus Vězení dočasné pro matku Dočasný exil či konfinace pro matku- komplice	Vězení dlouhodobé 1. stupně, veřejné práce; ztíženo u provdaných žen Komplicové: Vězení 1. stupně tvrdosti, veřejné práce. Ztíženo pro otce plodu	20 let v okovech	Pokus: Vězení tuhé (Ergastolo) 1-5 let Potrat dokonany: Ergastolo 5-20 let	Pokus spáchaný těhotnou ženou: 6 měs. - 1rok internace v nápravném domě Potrat dokonany: Do 30 týdnů života plodu: 2-6 let vězení. Nad 30 týdnů: 8-10 let vězení. Komplicové: Vězení od 10 let až po doživotí	Pokus: Vězení 6 měs. - 1 rok Potrat dokonany: Vězení tuhé 1-5 let. Komplicové: Vězení tuhé 1-5 let; Je-li viníkem otec dítěte: ztížení trestu příslušného hlavnímu viníkovi	Nápomoc k potratu: smrt	Vězení pro těhotnou ženu a jejího komplice. Pro lékaře - dočasně nucené práce	„Dům práce“ 4-8 let. Při ohrožení života těhotné ženy: 16-20 let v pevnosti, dojde-li k jejímu úmrtí – smrt

Prévenir ou punir?

Le problème de l'infanticide dans la société des Lumières

DANIELA TINKOVÁ

L'article est consacré au phénomène de l'infanticide et aux transformations de sa représentation et son explication au XVIIIe siècle, dans la monarchie des Habsbourg et dans la France „éclairée“, révolutionnaire puis impériale. La question est traitée à la base de trois types de discours qui fournissent en même temps, les différents types de sources: discours judiciaire, philosophique-critique et médical. Une autre catégorie particulière représentent les actes des cours criminelles.

Du point de vue de l'histoire des „Gender studies“ et des „mentalités“, l'infanticide pose une question particulière. Combien de femmes n'ont pas hésité à risquer leur vie et les tortures, afin de sauver l'honneur menacé par une grossesse non-désirée? La pression de l'entourage, la force de l'impératif moral, de la peur mêlée à la pudeur poussaient les jeunes filles et femmes d'origine populaire, abandonnées à elles-mêmes, et menacées d'être rejetées par leur milieu social, à transgresser une loi qui nous paraît pourtant naturelle, et de briser le lien le plus fort qui puisse exister entre deux êtres humains. Dans l'imagination de l'homme pré-moderne, l'infanticide, assimilé à la fois au crime de sang, de moeurs et de religion, était souvent lié, à la sorcellerie, à une promesse donnée au Diable. Crime féminin par excellence dont seule la mère de l'enfant nouveau-né peut se rendre coupable, n'était pas rare, entre les XVIe et XVIIIe siècles éveillant les inquiétudes et des moralistes et des législateurs qui prescrivaient des peines très-sévères sans atteindre le but désiré. Le discours des avocats „éclairés“ du XVIIIe siècle présente ces femmes accusées plutôt comme des victimes, et leur accorde la présomption d'innocence. Ce qui a pour effet non seulement d'affaiblir la répression en pratique, mais d'atténuer la rigueur de la loi: C'est en Autriche de Joseph II que l'on abolit pour la première fois en Europe, définitivement, la peine de mort pour l'infanticide; Ailleurs, la législation jugée trop sévère se révèle inopérante puisque les juges refusent de l'appliquer en prétendant l'omission.

La décriminalisation de l'avortement commis sur la femme elle-même sous la Révolution (en comparaison avec les 20 années de fers pour une tierce personne qui aurait intentionnellement provoqué l'avortement d'une femme!) eut un effet temporaire mais reflétait cet état d'esprit. Pratiquement partout, l'avortement commis par un tiers resta sensiblement plus puni que l'„auto“avortement pour lequel la peine de mort cesse enfin d'être appliqué. Espérait-on réduire le nombre d'infanticides? On arrive enfin à innocenter les accusées en identifiant une nouvelle pathologie: la „psychose puerpérale“. Pourtant, ce ne sera que la décriminalisation beaucoup plus tardive de l'avortement et de la contraception qui réussiront à marginaliser cet „effet tragique des passions funestes“.

Par l'Auteur